

WOJCIECH DUSZYŃSKI

Uniwersytet Jagielloński

Pacyfikacja i okupacja?

Wybrane aspekty ateńskiej polityki wobec sprzymierzeńców z II Związku Morskiego

ABSTRACT

This article discusses Athenian policy towards its allies in the Second Maritime League between 378–338 BC. Author focuses on documented cases that concern the functioning of garrisons in allied territories. The conducted analysis suggests that Athens did not pursue a consistent policy of military domination over other league members. At the same time, commanders enjoyed significant operational freedom, which may explain the documented cases of abuse of the local populations by Athenian troops.

II Związek Morski to organizacja państw greckich powstała z inicjatywy Aten na samym początku trzeciej dekady IV w. przed Chr.¹ Według zachowanego dokumentu (inskrypcji, znanej od imienia proponującego wniosek jako „Dekret Arystotelesa”²) jej głównym deklarowanym celem było, aby

---

¹ Dla potrzeb niniejszego artykułu przyjmuje się, że wszystkie podane daty odnoszą się do okresu przed narodzeniem Chrystusa, chyba że zaznaczono inaczej. Spośród obszernej literatury poświęconej II Związkowi Morskiemu najistotniejsze są oczywiście monografie, kolejno: Frederic H. Marshall, *The Second Athenian Confederacy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1905); Silvio Accame, *La Lega Ateniense del Secolo IV A. C.* (Roma: Angelo Signorelli, 1941) i Jack Cargill, *The Second Athenian League. Empire or Free Alliance?* (Berkeley: University of California Press, 1981).

² Rzecz jasna nie chodzi tu o sławnego filozofa ze Stagiry. Autora interesującego nas wniosku możemy natomiast identyfikować ze wspomnianym później w tekście inskrypcji Arystotelesem z *demu* Maraton, skądinąd słabo znaną postacią. Wiadomo o nim, że został wybrany jednym z członków poselstwa do Teb, w celu zaproszenia beockiej *polis* do nowego sojuszu.

„Lacedemończycy pozwolili Grekom być wolnymi i autonomicznymi, aby mogli żyć w spokoju i bezpiecznie posiadać swoje ziemie” [tłum. W.D.].³ Sparta wykorzystywała bowiem wówczas swą dominującą pozycję w Grecji, by ingerować (czasami dość brutalnie) w wewnętrzne sprawy poszczególnych *poleis*.⁴ Współcześnie II Związek Morski bywa uznawany niejako za młodszego brata słynnej symmachii wieku V, ustępującego jej pod względem zasięgu i znaczenia. Ateny jako hegemon II Związku miały przejawiać stare skłonności do imperialnej dominacji nad sojusznikami, choć były pozbawione wcześniejszej siły.⁵ Początkowo strach przed Spartą skłaniał wiele państw do akceptacji ateńskiego przywództwa, jednak bitwa pod Leuktrami (371 r.) oraz kolejne posunięcia Beotów, pod wodzą Epaminondasa, zdecydowanie wpłynęły na balans sił w Grecji. Oficjalny cel II Związku Morskiego uległ więc dezaktualizacji. Wielu najważniejszych członków (Chios, Rodos, Byzantion) oderwało się od II Związku Morskiego, co spowodowało

---

Diogenes Laertios (*Lives of Eminent Philosophers. Diogenes Laertius*, red. Richard. D. Hicks / Cambridge, MA: harvard University Press, 1925/) uznaje go za autora mów sądowych. Zob. Johannes Kirchner, *Prosopographia Attica*, t. 1 (Berolini: typis et impensis G. Reimeri, 1901), 139.

³ *Inscriptiones Graecae*, t. 2, wyd. 2, red. Kirchner (Berlin: Consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis editae, 1913–1940) (dalej: *IG II³*), nr 43, linijki (dalej: ll.) 9–11; oryg. „ὅπως ἂν Λακεδ[αιμό]νιοι ἕωςι τὸς Ἑλλη[ν]ας ἐλευθ[έρ]ος [καὶ] αὐτονομός ἡσυχίαν ἄγειν τῆ[ν] χώραν ἔχοντας ἐμ βεβαίωι”. Obecna w tekście para pojęć (*eleutheria* i *autonomia*) często pojawia się w tekstach traktatów zawieranych przez państwa greckie w IV w. Należy przy tym mieć świadomość, iż ich techniczne rozumienie w starożytności ulegało zmianom i niekoniecznie odpowiadało współczesnemu. Ogólne wyrażenie oznaczało stan braku podległości obcej władzy, samostanowienie państwa o sobie. Badacze jednak nie są do końca zgodni, czy zasada autonomii była do pogodzenia z pewnymi ograniczeniami w sferze polityki zewnętrznej (np. związanymi z członkostwem w symmachii). Zob. Mogens H. Hansen, „The Autonomous City–State, Ancient Fact or Modern Fiction?” w *Studies in Ancient Greek Poleis*, red. Hansen i Kurt Raaflaub (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995), 25–42; Raaflaub, *The Discovery of Freedom in Ancient Greece* (Chicago: University of Chicago Press, 2004), 143–165; Michał Bizoń „Powstanie i znaczenia pojęcia wolności w Grecji. Platon i ἐλευθερία. Arystoteles i ἐλευθερία,” w *Wolność człowieka i jej granice. Antologia pojęcia w doktrynach polityczno-prawnych*, red. Olgierd Górecki (Łódź: Wydawnictwo UŁ, 2019), 27–36.

⁴ Przykładami takich działań są: rozbięcie (*diokismos*) Mantinei na mniejsze osady, wymuszenie zmiany władzy we Fliuncie, na Peloponezie czy okupacja Teb. Zob. Karl J. Beloch, *Griechische Geschichte*, t. 3, cz. 1 (Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter, 1922), 99–108; Robin Seager, „The King’s Peace and the Second Athenian Confederacy,” w *The Cambridge Ancient History*, t. 6, red. David M. Lewis et al. (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 155–160.

⁵ Np. Marshall, *Second Athenian Confederacy*, 103–108; Beloch, *Griechische Geschichte*, 273; George L. Cawkwell, „Notes on the Failure of the Second Athenian Confederacy,” *The Journal of Hellenic Studies* 101 (1981): 47–52; Ernst Badian, „The Ghost of Empire. Reflection on Athenian Foreign Policy in the Fourth Century BC,” w *Die athenische Demokratie im 4. Jahrhundert v. Chr.*, red. Walter Eder (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995), 79–106.

wybuch tzw. wojny sprzymierzeńczej około 357 r. Osłabiona i praktycznie zupełnie pozbawiona znaczenia symmachia wegetowała aż do 338 r., kiedy to została rozwiązana (razem z innymi sojuszami) przez Filipa II wykorzystującego swoją pozycję w Grecji, osiągniętą po zwycięstwie pod Cheroneją.⁶

II Związek Morski wytworzył na samym początku swojego istnienia regulacje prawne, które miały dawać sojusznikom ochronę przed zakusami ateńskimi. W opinii znacznej części środowiska naukowego dość szybko doszło do pogwałcenia tychże gwarancji.⁷ Ingerencja w wewnętrzne sprawy sojuszników miała niekiedy przybierać postać działań związanych z obecnością wojskową, utrzymującą się przez wymierny okres. Można się więc zastanawiać, czy nie stanowiły one działań okupacyjnych, ze współczesnego punktu widzenia. Niniejszy artykuł ma na celu refleksję nad tym aspektem ateńskiej polityki IV w. Należy tutaj poczynić spostrzeżenie natury językowej. Sam termin okupacja jest oczywiście łacińskiej proveniencji.⁸ Jednak w prawie rzymskim *occupatio* odnosiło się do samego faktu zdobycia jakiejś rzeczy, zwłaszcza pozbawionej właściciela, np. zwierzyny łownej. W kontekście wojennym mogło ono więc oznaczać wzięcie łupów na przeciwniku czy podbój jego terytorium. Podobnie w grece antycznej spotykamy wiele wyrażeń dotyczących zdobywania, zajmowania wrogiego terenu (jak *halosis* – ἅλωσις; *prolepsis* – πρόληψις; *katalepsis* – κατάληψις)⁹ o dość szerokim polu semantycznym. Rozumienie terminu okupacja jako czasowego zajęcia części lub całości terytorium drugiego państwa i ustanowienia tam faktycznej władzy (w odróżnieniu od podboju mającego charakter permanentny)

⁶ Cargill, *The Second Athenian League*, 195. Szerzej na temat stosunku Filipa do Aten po bitwie pod Cheroneją zob. Jacek Rzepka, *Cheroneja* (Warszawa: Wydawnictwo Attyka, 2011), 136–142.

⁷ M.in. Marshall, *The Second Athenian Confederacy*, 50; Raphael Sealey, „IG II² 1609 and the Transformation of the Second Athenian Sea-League,” *Phoenix* 11 (1957): 108–109; Badian, „The Ghost,” 93–96. Z podobnym poglądem można spotkać się w tłumaczonej na j. polski syntezie prof. Petera J. Rhodesa, stanowiącej dobre wprowadzenie do dziejów politycznych klasycznej Grecji (*Historia Grecji. Okres klasyczny 478–323 p.n.e.*, tłum. Lech Trzcionkowski /Kraków: Wydawnictwo UJ, 2009/, 275).

⁸ Zob. „Okupacja,” w *Słownik wyrazów obcych* (Warszawa: PWN, 1980); „Okupacja,” w *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, red. Janusz Sondel (Kraków: Universitas, 2009); „Okupacja,” w *Słownik polsko-łaciński*, red. Józef Korpany (Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN, 2003); „Occupatio,” w *Totius Latinitatis Lexicon*, red. Egidio Forcellini (Pratii: Ex officina Frat. Giachetti, 1844). Kształtowanie się pojęcia w prawie rzymskim przedstawia: Max Kaiser, „Occupatio,” w *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Supplementband*, t. 7, red. Georg Wissowa, Wilhelm Kroll i Karl Mittelhaus (Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1940), 682–691.

⁹ „ἅλωσις,” „πρόληψις,” i „κατάληψις,” w *The Greek-English Lexicon*, red. Henry. G. Liddel et al. (Oxford: Oxford University Press, 1940). Terminy πρόληψις i κατάληψις jako odpowiedniki łacińskiego *Occupatio* podaje *Totius Latinitatis Lexicon* (loc. cit.).

kształtowało się stopniowo w epoce nowożytnej, osiągając dojrzałą postać w XIX w.¹⁰

Naturalnie brak odpowiedniego pojęcia w języku antycznych Greków nie oznacza, że nie podejmowali oni działań, które ze współczesnego punktu widzenia jawią się jako okupacyjne. Przykładem może być chociażby zajęcie podstępem przez Spartan Kadmei (tebańskiego Akropolu) w 383 r.¹¹ Już wcześniej, po swoim zwycięstwie nad Atenami w 404 r., prowadzili oni politykę podporządkowywania państw w basenie Morza Egejskiego za pomocą wysyłanych urzędników (*harmostów*) oraz garnizonów.¹²

Wydaje się jednak, że okupacja nie była częstą praktyką w świecie greckim epoki klasycznej. Pokonanemu przeciwnikowi narzucano różnorakie warunki, a niekiedy niszczone zupełnie, ale zwykle nie utrzymywano go w zależności ani nie kontrolowano za pomocą wojsk rozmieszczonych na jego terytorium.¹³ Przyczyn tego można upatrywać m.in. w zasadniczych ograniczeniach ówczesnych armii greckich. Rekrutowały się one w oparciu o pobór obywateli, których w większości przypadków można było oderwać od codziennych czynności jedynie na ograniczony czas. Podczas wojny peloponeskiej inwazje spartańskie na Attykę nie trwały dłużej niż 50 dni (średni czas jej trwania

---

¹⁰ Peter Haggenmacher, „L'occupation militaire en droit international: Genèse et profil d'une institution juridique,” *Relations Internationales* 79 (1994): 286–298; Peter Stirk, *A History of Military Occupation from 1792 to 1914* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016), 10–24.

¹¹ Krok ten zagwarantował im kontrolę nad Tebami aż do zimy 379/378 r., kiedy siłowo zostali stamtąd wyparci. Na temat tych wydarzeń zob. Beloch, *Griechische Geschichte*, 102–105; Seager, „The King's Peace,” 159–160; Rhodes, *Historia Grecji*, 245–246.

¹² Politykę Sparty po zakończeniu wojny peloponeskiej przedstawiają m.in. Beloch, *Griechische Geschichte*, 2–9; Charles D. Hamilton, *Sparta's Bitter Victories. Politics and Diplomacy in the Corinthian War* (London: Cornell University Press, 1978), 55–68; Ryszard Kulesza, *Sparta w V-IV wieku p.n.e.* (Warszawa: Mada, 2003), 250–269. Jeśli chodzi o samo zagadnienie *harmostów*, zob. Herbert W. Parke, „The Development of the Second Spartan Empire (405–371 B. C.),” *The Journal of Hellenic Studies* 50 (1930); Sławomir Sprawski, „Harmości w mieście Histiaja. Z dziejów stosunków Sparty z jej sojusznikami w latach 404–371 p.n.e.,” *Res Historica* 5 (1998): 42–45.

¹³ Postępowanie wobec podbitych miast zbiorczo przedstawia Hansen, „Destruction and Disappearance of Poleis,” w *An Inventory of Archaic and Classical Greek Poleis*, red. Hansen (Oxford: Oxford University Press, 2004), 120–123. Różne aspekty losu ludności podnoszą m.in.: Pierre Ducrey, *Le Traitement des prisonniers de guerre dans la Grèce antique* (Paris: Éditions de Boccard, 1968); Edmund Heza, „Eksterminacja jeńców i ludności cywilnej w czasie wojny peloponeskiej,” *Acta Universitatis Nicolai Copernici Historia* 10 (1975): 5–20; William K. Pritchett, *Ancient Greek Military Practices*, t. 1 (Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1971), 53–82; Kulesza, *Polis Apolis. Wysiedlenia, przesiedlenia i ucieczki ludności w świecie greckim w V i IV wieku p.n.e.* (Warszawa: Instytut Historyczny UW, 1998), 32–89.

wynosił około miesiąca).¹⁴ Problem można było rozwiązać poprzez wykorzystanie wojsk najemnych, lecz ich utrzymanie wiązało się ze znacznymi kosztami. Istotne obszary można było próbować kontrolować za pomocą osadnictwa wojskowego własnych obywateli. W V w. Ateńczycy rozwinęli system tzw. *kleruchii*, zakładanych na terytoriach już istniejących *poleis* i stanowiących (w odróżnieniu od kolonii) pod względem prawno-administracyjnym część organizmu państwowego założyciela. Można je zatem uznać za nader specyficzną formę garnizonów.¹⁵

Klęska Aten w wojnie peloponeskiej przyniosła kres ich *kleruchiom*, ale w świecie greckim musiały przetrwać związane z nimi negatywne skutki. Wśród gwarancji, jakie „Dekret Arystotelesa” przyznawał sprzymierzeńcom, wymieniana bowiem jest wolność od garnizonów, obecności urzędników ateńskich, jak też właśnie *kleruchii*. Dalsze postanowienia traktatu uzupełniały je o formalny zakaz posiadania przez Ateńczyków ziemi i nieruchomości w państwach członkowskich.¹⁶ Klauzule o wycofaniu garnizonów przez strony walczące pojawiały się też niejednokrotnie w kolejnych próbach ustanowienia tzw. pokoju powszechnego (*koine eirene*) wśród Greków w IV w.¹⁷ Przykładowo Diodor Sycylijski przytacza jedno z postanowień układu z 375 r., głoszące, że „wszystkie miasta pozostaną niezależne i wolne od obcych garnizonów”.¹⁸

¹⁴ Thucydides, *Historiae*, red. Henry S. Jones i Enoch Powell (Oxford: Oxford University Press, 1942), II.57.2. Zob. Victor D. Hanson, *Warfare and Agriculture in Classical Greece* (Berkeley: University of California Press, 1998), 35–36, 133–135.

¹⁵ Zagadnienie *kleruchii* przedstawiają m.in. Moshe Amit, *Athens and the Sea: a Study in Athenian Sea-Power* (Brussels: Latomus, Revue d'Études Latines, 1965), 124–127; Russel Meiggs, *The Athenian Empire* (Oxford: Oxford University Press, 1972), 260–261.

¹⁶ *IG II²*, nr 43, ll. 20–24 i 31–35.

¹⁷ Zagadnienie pokoju powszechnego przekrojowo omawia Timothy T. B. Ryder, *Koine Eirene: General Peace and Local Independence in Ancient Greece* (London – New York: Oxford University Press, 1965). Jako wprowadzenie do tematu może posłużyć rozdział w pracy Rhodessa (*Historia Grecji*, 218–232). Zob. również Accame, *La Lega*, 5–8; Rzepka, *Cheroneja*, 153–157.

¹⁸ Diodor Sycylijski, *Hegemonia Teb (Biblioteka Historyczna XV)*, oprac. Joanna Janik (Poznań: Wydawnictwo UAM, 2020), XV. 38. 2. Zob. tekst grecki w Diodore de Sicile, *Bibliothèque historique*, t. 10 (ks. XV), red. Claude Vial (Paris: Les Belles Lettres, 1977), loc. cit. „ὥστε πάσας τὰς πόλεις αὐτονόμους καὶ ἀφρουρήτους εἶναι”. Inny przykład zastosowania podobnego zwrotu to układ pokojowy z 371 r. w Sparcie. Przekazy źródłowe dla obydwu traktatów podaje w swym zestawieniu z komentarzem Hermann Bengtson, *Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 700 bis 338 v. Chr.*, t. 2 (München – Berlin: C. Ch. Beck, 1969), nr 265 i 269. Zob. Accame, *La Lega*, 146–151; Ryder, *Koine Eirene*, 21, 58–59. Na konieczność wycofania garnizonów w ramach postanowień wcześniejszego pokoju królewskiego (387/386) zwraca uwagę John Buckler, *Aegean Greece in the Fourth Century B.C.* (Leiden-Boston: Brill, 2003), 172.

Można zauważyć, iż Grecy przywiązywali duże znaczenie do kwestii placówek wojskowych w państwach trzecich. Wobec trudności ze znalezieniem odpowiednika terminu okupacja wydaje się, że wzmianki o nich odgrywają kluczową rolę w rozstrzygnięciu o zaistnieniu (bądź nie) zjawiska w określonym czasie i miejscu świata greckiego. W interesującym nas przypadku pojawia się jednak kolejny problem, bowiem jako potencjalny cel ateńskich działań okupacyjnych rozpatrujemy nie państwa wrogie, a formalnych sojuszników.¹⁹ Członkowie II Związku Morskiego byli oczywiście zobowiązani do świadczenia sobie wzajemnie pomocy militarnej, której udzielenie musiało się zwykle wiązać z dyslokacją wojsk jednego państwa na terenie drugiego. Zdaniem niektórych uczonych Ateńczycy, rozmieszczając garnizony na terenie państw członkowskich II Związku Morskiego, kierowali się potrzebami *sensu stricto* wojskowymi, wynikającymi z toczonych konfliktów.²⁰ Badacze ci zauważają też celnie, że wszystkie przykłady *kleruchii* w IV w. dotyczą państw pozostających poza symmachią, które można uznać za podbite w jakiś sposób (jak Samos odebrana Persom przez Timotheosa²¹ w 365 r.). Ich zdaniem sama teza o nadużywaniu przez Ateńczyków swojej pozycji jako hegemonia II Związku Morskiego jest raczej wątpliwa.²² Jeśli chodzi o przyczyny wybuchu wojny sprzymierzeńczej, to są oni skłonni podkreślać rolę czynników zewnętrznych (zwłaszcza Mauzolososa, perskiego satrapy Karii).

Co ciekawe, potrzeby wojskowe sojuszu nie znajdują odbicia w tekście „Dekretu Arystotelesa”, nieprzewidującego żadnych wyjątków od

---

¹⁹ Również w czasach znacznie nam bliższych napotykaemy problemy z odniesieniem terminu okupacja do działań podejmowanych przez państwo formalnie niebędące przeciwnikiem wojennym. Zob. Stirck, *A History of Military Occupation*, 8–9.

²⁰ Cargill, *Second Athenian League*, 154–160; Buckler, *Aegean Greece*, 230–231.

²¹ Timotheos (pełna godność, według ateńskiej konwencji: Timotheos, syn Konona z *demu* Anaphlystos) był jednym z czołowych dowódców ateńskich pierwszej połowy IV w. Przynajmniej kilkanaście razy był wybierany strategiem. Oprócz tego podejmował służbę w innych państwach (zwłaszcza Persji) jako najemny dowódca. Zaangażowany w budowę i poszerzanie II Związku Morskiego. W 375 r. pokonał flotę spartańską w bitwie morskiej pod Alyzją (albo Leukadami). Podczas wojny sprzymierzeńczej razem z Ifikratesem pod Embatami (356 r.) ze względu na trudne warunki pogodowe odmówił stoczenia bitwy morskiej z secesjonistami z II Związku Morskiego. Oskarżony potem, prawdopodobnie o zdradę, został skazany na rujnującą grzywnę. W wyniku tego udał się na wygnanie, gdzie zmarł. Jego postać omawia w swej monografii Elisabetta Bianco, *Lo stratego Timotheo torre di Atene* (Allesandria: Edizioni dell'Orso, 2007).

²² Wyspa Samos zgodnie z postanowieniami pokoju Antalkidasa pozostawała pod kontrolą perską od 387 r. W 366 r., wykorzystując wewnętrzne konflikty w imperium (bunt satrapy Ariobarzanesa), Timotheos na czele znacznych sił lądowych oraz morskich zaatakował ją i po ośmiomiesięcznym oblężeniu zdobył. Zob. Rhodes, *Historia Grecji*, 273–274; Bianco, *Lo stratego Timotheo*, 35–40.

wymienionych zakazów. Jednak mamy wszelkie prawo sądzić, iż zakaz rozmieszczania garnizonów nie miał charakteru bezwzględnego. O istnieniu „furtok” dla wprowadzania placówek wojskowych świadczy inskrypcja ateńska zawierająca treść traktatu o przystąpieniu Chalkis na Eubei do II Związku Morskiego. Gwarancje braku danin, gubernatorów czy garnizonów zostają tam powtórzone, ale z zastrzeżeniem, że chodzi o nakładane bez postanowienia (*dogmata*) sprzymierzeńców.²³ Pod tym sformułowaniem rozumieć należy decyzje podejmowane przez zgromadzenie (*syndrion*) przedstawicieli państw członkowskich.²⁴ Pozostaje pytanie o rolę, jaką odgrywało samo państwo, na terenie którego rozmieszczano placówkę wojskową. Dostępna baza źródłowa nie pozwala bowiem orzec, czy istniała możliwość instalacji garnizonu bez jego zgody. Wymóg akceptacji miejscowych pojawia się w ateńskim dekreście dla Kladzomenaj, pochodzącym jednak z okresu wcześniejszego.²⁵

Ateńskie garnizony mogły być tworzone zarówno ze względu na zwykłe potrzeby wojskowe, jak też z chęci kontroli nad sprzymierzeńcami. Zresztą obydwie opcje nie wykluczają się wzajemnie. Mając to na uwadze, warto pochylić się bliżej nad ich charakterem, który do tej pory podlegał analizie głównie na marginesie ogólnej dyskusji o II Związku Morskim.²⁶ Czy Ateńczycy prowadzili działania okupacyjne wobec własnych sojuszników, przynajmniej w niektórych wypadkach? Ze względu na zarysowane wcześniej trudności należy skupić się na poszukiwaniu świadectw o naruszaniu autonomii państw sprzymierzonych w sytuacji rozmieszczenia na ich obszarze garnizonów.

Ateńskie placówki wojskowe powiązane są z dziejami II Związku Morskiego praktycznie od samego początku tej organizacji, czyli od lat siedemdziesiątych IV w. Jak podaje Diodor Sycylijski:

„Chabrias dowódca sił wysłanych przez Ateńczyków spustoszył ziemię Hestiotów, ufortyfikował tak zwaną Metropolis, leżącą na stromym wzniesieniu, i zostawił w niej załogę, sam zaś popłynął na Wyspy

²³ *IG II²*, nr 44, ll. 24–26; oryg. „μήτε φρορὰν ὑποδεχομένους [παρ] | [Ἀθηναίων μ]ήτε φόρον φέροντας μήτε [ἄρχ]–| [οντα παραδ]εχομένους παρὰ τὰ δόγματ[α τῶ]–| [ν συμμάχων”. Ostatnie kluczowe słowo niestety nie dotrwało do naszych czasów na kamieniu, lecz współczesne uzupełnienie jest więcej niż prawdopodobne.

²⁴ Zob. Cargill, *Second Athenian League*, 115–128; Accame, *La Lega*, 107–131.

²⁵ *IG II²*, nr 28. Inskrypcja obecna również w: *Greek Historical Inscriptions 404–323 BC*, red. Peter J. Rhodes i Robin Osborne (Oxford: Oxford University Press, 2003), nr 18.

²⁶ Obszerny artykuł ateńskim garnizonom poświęcił Adam S. Nease, „Garrisons in Athenian Empire,” *Phoenix* 3 (1949): 102–111, jednak zakończył on swoją analizę na pokoju Antalkidasa (387/386). W swej monografii o II Związku Morskim Cargill (*Second Athenian League*, 151–160) poświęca kwestii garnizonów część rozdziału.

Cykladzkie i pozyskał Peparethos i Skiatos oraz kilka innych wysp, które wcześniej były podporządkowane Lacedemończykom.”²⁷

Wydarzenia te można umieszczać w 377 r. Histiaja (albo Oreos) miała być jedyną *polis* na Eubei, która nie przystąpiła wówczas do II Związku Morskiego, natomiast trzymała się sojuszu ze Spartą.²⁸ W obliczu otwartego konfliktu tej ostatniej z Atenami (tzw. wojna beocka, trwająca od mniej więcej 378 r.)²⁹ doszło do inwazji kierowanej przez Chabriasa.³⁰ Wobec dość oczywistych problemów ze zdobyciem miasta dowódca uciekł się do strategii *epiteichismos*, którą należy uznać za nader specyficzną formę działań okupacyjnych. Polegała ona właśnie na utworzeniu na terytorium przeciwnika ufortyfikowanej bazy wypadowej do prowadzenia rajdów w celu zniszczenia pozostałego obszaru państwa (przede wszystkim zaplecza rolniczego).³¹ Praktyka ta w źródłach pojawia się dopiero podczas wojny peloponeńskiej i nie znamy zbyt wielu przypadków jej zastosowania (najstynniejsze to zajęcie Pylos przez Ateny i Dekelei przez Spartę).

Wprawdzie autor antyczny nie informuje nas o efektywności działań Chabriasa, ale długofalowo mogły okazać się skuteczne, bowiem Histiaja jest poświadczona jako członek II Związku Morskiego.³² Jej mieszkańcy pojawiają się na liście sprzymierzeńców dołączonej do „Dekretu Arystotelesa” (umieszczonej na tej samej steli). Sytuacja pokazuje więc zdolność

²⁷ Diodor, *Hegemonia*, XV.30.5. Zob. tekst grecki w Diodore, *Bibliothèque*, loc. cit.: „τῆς δ' ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκπεμφθείσης δυνάμεως ἡγούμενος Χαβρίας ἐπόρθησε τὴν Ἑστιαῶτιν χώραν, καὶ τὴν καλουμένην μὲν Μητρόπολιν, κειμένην δ' ἐπὶ τινος ἔρμνου λόφου, τεχνίσας, ἀπέλιπεν ἐν αὐτῇ φρουράν, αὐτὸς δὲ ταῖς Κυκλάσι νήσοις ἐπιπλέων προσηγάγετο Πεπάρηθον καὶ Σκιάθον καὶ τινὰς ἄλλας τεταγμένας ὑπὸ Λακεδαιμονίοις”.

²⁸ Sprawski, „Harmości w mieście Histiaja,” 5, 39–65; Buckler, *Aegean Greece*, 243–245.

²⁹ Na temat tego konfliktu zob. Beloch, *Griechische Geschichte*, 144–163; Seager, „The King's Peace,” 163–186; Rhodes, *Historia Grecji*, 247–250.

³⁰ Chabrias z Aten (Chabrias, syn Ktesipposa z *demu* Aixone) – dowódca wojskowy, wielokrotnie piastujący urząd stratega w ojczystym mieście na przestrzeni pierwszej połowy IV w. Walczył we wszystkich większych konfliktach, toczonych wówczas przez Ateny, tj. w wojnach: korynckiej (395–387/6), beockiej (378–371), sprzymierzeńczej (357–355). W 388 r. pokonał na Eginie garnizon spartański dowodzony przez Gorgopasa. W 376 r. zadał flocie spartańskiej poważną klęskę w bitwie pod Naksos. Aktywnie uczestniczył w procesie budowy i rozszerzania II Związku Morskiego. Zginął na Chios (ok. 357 r.) w ataku na port tamtejszej *polis*, która dokonała secesji z *symmachii*. Na jego temat zob. Kirchner, *Prosopographia Attica*, 2:404–407; William K. Pritchett, *The Greek State at War*, t. 2 (Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1974), 72–77.

³¹ Henry D. Westlake, „The Progress of Epiteichismos,” *Classical Quarterly* 33 (1983): 12–24; Hanson, *Warfare and Agriculture*, 153–156. W polskiej literaturze pojęcie przybliżył Grzegorz Lach, *Sztuka wojenna starożytnej Grecji. Od zakończenia wojen perskich do wojny korynckiej* (Zabrze: Infortedititions, 2008), 90–95 i 167–168.

³² *IG II²*, nr 43, ll. 18 B.

Ateńczyków do wykorzystywania garnizonów jako środków nacisku, co potencjalnie mogło dotyczyć również sojuszników. Oczywiście w tym wypadku garnizon ateński został rozmieszczony jeszcze na terenie państwa wrogiego. Nie dysponujemy też świadectwami o jego obecności już po przystąpieniu *polis* do sojuszu. Możemy przypuszczać, że do wycofania wojsk ateńskich doszło najpóźniej po zawarciu pokoju ze Spartą, prawdopodobnie jeszcze w 375 r., zawierającego, jak pamiętamy, klauzule o wycofaniu garnizonów.³³

Diodor łączy Chabriasa jeszcze z jednym epizodem, mianowicie pomocą udzieloną mieszkańcom Abdery, najechanej przez trackie plemię Tryballów (375 r.).³⁴ Po odparciu ataku strateg miał pozostawić w mieście znaczną załogę, zatem celem było raczej zapewnienie mu bezpieczeństwa niż okupacja. Co więcej, rozmieszczenie wojsk ateńskich miało miejsce prawdopodobnie jeszcze przed przystąpieniem *polis* do II Związku Morskiego. Niestety nie wiemy, jak długo stacjonował tam garnizon. Podobnie jak w przypadku Histiai trzeba uznawać pokój 375 r. za *terminus post quem non* (najpóźniejszy termin potencjalnego wycofania garnizonu). Przystąpienie Abdery do II Związku Morskiego (często przyjmuje się, że spowodowane działaniami Chabriasa³⁵) mogło więc zbiec się w czasie z wycofaniem Ateńczyków.

O potencjalnych przypadkach garnizonów z lat siedemdziesiątych informują nas jeszcze dedykacje, jakie znajdowały się na podstawie posągu ku czci Chabriasa. Został on wystawiony przez Ateńczyków na koszt publiczny, w dowód wdzięczności za zwycięstwo wodza w bitwie morskiej pod Naksos w 376 r. Pojawiają się tam „żołnierze w Mitylenie” oraz „Diotimos i żołnierze na okrętach w Syros”.³⁶ Pierwsza *polis* z pewnością należała do II Związku Morskiego, natomiast w przypadku drugiej jest to prawdopodobne. Jack Cargill na podstawie dokumentu przypuszcza, że w tych miejscach istnieją ateńskie garnizony, aczkolwiek nie da się wykluczyć, że obecność wojsk ateńskich miała bardziej incydentalny charakter.³⁷ Kontekst pozwala domniemywać, iż związana była z trwającą wojną ze Spartą. Co ciekawe, na monumencie zachowała się również osobna dedykacja Mityleńczyków, co

---

³³ Jeśli chodzi o datację pokoju na rok 375 zob.: Accame, *La Lega*, 143–145; Buckler, „Dating the Peace of 375/4 B.C.,” *Greek Roman and Byzantine Studies* 12 (1971): 354–361; George L. Cawkwell, „Notes on the Peace of 375 B.C.,” *Historia* 12 (1963): 88–91; Paulos J. Stylianou, *A Historical Commentary on Diodorus Siculus Book 15* (Oxford: Oxford University Press, 1998), 349–351.

³⁴ Diodore, *Bibliothèque*, XV.36.4.

³⁵ Cargill, *Second Athenian League*, 41–42; Buckler, *Aegean Greece*, 250–251.

³⁶ Anne P. Burnett i Charles N. Edmonson, „The Chabrias Monument in the Athenian Agora,” *Hesperia* 30 (1961): 74–91.

³⁷ Cargill, *Second Athenian League*, 152–153.

może wskazywać na pozytywne relacje z ateńskimi siłami (choć trudno wykluczać również umieszczenie dedykacji pod przymusem).

Garnizony znajdujemy również na wyspach Morza Jońskiego, gdzie w 375 r. strateg Timotheos prowadził działania przeciwko Sparcie.³⁸ Pokonał wówczas jej flotę w bitwie pod Alyzją i umieścił Korkyrę (albo Kerkyrę – obecne Korfu) w ateńskiej strefie wpływów. Na południe od Korkiry leży Kefallenia (znana dzisiaj pod prawie identyczną nazwą), podzielona w epoce klasycznej pomiędzy cztery *poleis*: Pronnoi, Paleis, Same i Kranioi. O tamtejszych miastach Ksenofont nie wspomina, lecz mamy wszelkie prawo sądzić, iż strateg nie omieszkiał również ich pozyskać dla własnej ojczyzny, co potwierdza Diodor Sycylijski.³⁹ Kres kampanii Timotheosa przyniosło zawarcie pokoju (prawdopodobnie jeszcze w 375 r.) pomiędzy Spartą a Atenami.⁴⁰ Na skutek jego postanowień obie strony musiały wycofać swoje garnizony zagraniczne. W przypadku Korkiry i Kefallenii brakuje informacji o ich uprzednim rozmieszczeniu, ale trudno sobie wyobrazić, aby jakiegokolwiek siły zbrojne mogły operować w odległym rejonie bez posiadania w nim odpowiednich baz.

Trzeba zwrócić uwagę na fakt, że ośrodki na wyspach zostały przez Timotheosa pozyskane, czy też zdobyte, w toku kampanii. W przypadku Korkiry terminologia użyta przez Ksenofonta wskazuje nawet na siłowy charakter rozwiązania i okupację pokonanego przeciwnika. Autor podaje bowiem, iż dowódca „zagarnął pod swą władzę wyspę Kerkyrę, lecz ani nie sprzedawał ludności w niewolę, ani ludzi na wygnanie nie wysyłał, ani nie zmieniał istniejących praw.”⁴¹ Autor podkreśla więc wyraźnie łagodne podejście Timotheosa do zdobytej *polis*, co sugeruje, że nie było ono rozpowszechnione. Umiarkowanie dowódcy wzmiankowane jest również w świadectwach współczesnego wydarzeniom Izokratesa oraz późniejszego Korneliusza Neposa.⁴² Jednocześnie Ksenofont informuje nas o dostarczeniu okrętów do floty Timotheosa przez Korkyrę.⁴³ Taka sytuacja pokazuje spore zaufanie do mieszkańców (praktycznie) zdobytej *polis*. Jeśli chodzi

³⁸ Buckler, *Aegean Greece*, 253–256; Bianco, *Lo Stratego Timotheo*, 19–25.

³⁹ Diodore, *Bibliothèque*, XV.36.5.

⁴⁰ Ryder, *Koine Eirene*, 59–60; Cawkwell, *Notes on the Peace*, 89–90.

⁴¹ Ksenofont, *Historia grecka*, przeł. Witold Klinger (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958), V.4.64. Zob. tekst grecki: Xenophon, *Helléniques*, t. 2, ks. 4–7, red. Jean Hatzfeld (Paris: Les Belles Lettres, 1936), loc. cit.; oryg. „ὁ μὲντοι Τιμόθεος περιπλεύσας Κέρκυραν μὲν εὐθὺς ὑφ’ ἑαυτῷ ἐποίησατο: οὐ μὲντοι ἠνδραποδίσατο οὐδὲ ἄνδρας ἐφυγάδευσεν οὐδὲ νόμους μετέστησεν: ἐξ ὧν τὰς περὶ ἐκεῖνα πόλεις πάσας εὐμενεστέρας ἔσχεν”.

⁴² *Isocrates*, t. 2, red. George Norlin (Cambridge, MA-London: Loeb Classical Library, 1929) XV. 107–108; „Timotheus 2. 1.” w *Cornelii Nepotis Vitae cum fragmentis*, red. Peter Marshall (Stuttgart–Leipzig: Teubner, 1991).

⁴³ Xenophon, *Helléniques*, V.4.22.

o Kefallenię, to niestety źródła nie przekazują żadnych informacji na temat wcześniejszej polityki tamtejszych miast ani sposobu pozyskania ich przez Timotheosa. Podobnie jednak jak w przypadku poprzedniej wyspy, nader wątpliwe jest, aby formalnie należały one do sojuszu w momencie rozmieszczenia garnizonów.

Odwołany przez rodaków Timotheos wysadził w drodze powrotnej desant wygnańców politycznych na Zakynthos.⁴⁴ Można wnioskować o tylko częściowym powodzeniu dysydentów, którym nie udało się zdobyć kontroli nad całą *polis*. Ksenofont wspomina bowiem, że „Zakynthycy z miasta, wysławszy poselstwo do Lacedemonu skarżyli się na zło, jakie on im przez to wyrządził”.⁴⁵ Natomiast Diodor pisze o wypadach zbrojnych dokonywanych przez wygnańców ze zdobytej wcześniej fortecy, nazwanej Arkadia.⁴⁶ Mieszkańcy wyspy pojawiają się wśród członków II Związku Morskiego w bardzo specyficznej formie jako „Lud zakynthijski na Nellos”, która wyraźnie nie jest tożsama z mieszkańcami *polis* jako całości. Samo położenie Nellos nie jest dla nas jasne, czasem bywa ono uznawane za inną nazwę fortecy wygnańców. Nie można wykluczać również, iż lokacja ta znajdowała się poza wyspą, gdzie dysydenci przebywali jeszcze przed akcją Timotheosa.⁴⁷

Akcja dowódcy, podjęta już po zawarciu pokoju, stała się zarzewiem kolejnego konfliktu ze Spartą. Chronologia następujących wydarzeń nie jest pewna, ale wiadomo, że Spartanie wysłali na Korkyrę oddziały pod wodzą Mnassipposa, rozpoczynając oblężenie miejscowej *polis*.⁴⁸ Według Ksenofonta Zakynthos jako *polis* dostarczyła okrętów do jego floty.⁴⁹ Sugeruje to, że wówczas

⁴⁴ Ibid., VI.2.2; Diodore, *Bibliothèque*, XV.45.2.

⁴⁵ Ksenofont, *Historia Grecka*, VI.2.3. Zob. tekst grecki za: Xenophon, *Helléniques*, loc. cit.; oryg. „ἐπεὶ δὲ οἱ ἐκ τῆς πόλεως Ζακύνθιοι πέμψαντες πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἔλεγον οἷα πεπονθότες εἶεν ὑπὸ τοῦ Τιμοθέου”.

⁴⁶ Diodore, *Bibliothèque*, XV.45.3.

⁴⁷ Accame (*La Lega*, 102) uznaje, że Arkadia odnosi się szerzej do obszaru, na którym znajdował się fort Nellos. Marshall (*Second Athenian Confederacy*, 66) sądzi na odwrót. Ostrożniej do utożsamiania nazw ze sobą podchodzą Cawkwell (*Notes on the Peace*, 88) i Cargill (*Second Athenian League*, 44, 65). Podobnie Mitchell, który sugeruje w swoim artykule („The Nellos IG II 243 B 35–38,” *Chiron* 11 /1981/: 73–77), że zapis na steli II Związku Morskiego odnosi się do wcześniejszego stanu, sprzed akcji Timotheosa.

⁴⁸ Ksenofont (*Helléniques*, VI.2.3–5) pisze tylko o późniejszej wyprawie Lacedemończyków na Korkyrę. O wcześniejszym atakach na obie wspomniane wyspy informuje nas Diodor (*Bibliothèque*, XV.45.4 i 46.1–2). Na temat chronologii lat 375–372 zob. Cawkwell, *Notes on the Peace*, 84–88; Charles M. Fauber, „Deconstructing 375–371 BC: Towards an Unified Chronology,” *Athenaeum* 77 (1999): 481–506; Christopher Tuplin, „Timotheos and Corcyra: Problems in Greek History, 375 – 373 B.C.,” *Athenaeum* 72 (1984): 537–544; Vivienne Gray, „The Years 375 to 371 BC: A Case Study in the Reliability of Diodorus Siculus and Xenophon,” *Classical Quarterly* 30 (1980): 306–326.

⁴⁹ Xenophon, *Helléniques*, VI.2.2.

na obszarze wyspy trwała nadal wojna domowa. Natomiast Ateńczycy skierowali z odsieczą ekspedycje Ktesiklesa (vel Stesiklesa) z sześciuset peltastami⁵⁰ oraz Timotheosa na czele floty 60 trier. Ten drugi miał się nie spieszyć z odsieczą dla Korkyry. Wobec tego został oskarżony o opieszałość i odwołany z dowództwa w trybie *apocheirotonia*.⁵¹ Jego miejsce zajął Ifikrates,⁵² który nakłonił Ateńczyków do wybrania na jego towarzyszy prominentnego polityka Kallistratosa i Chabriasa (strategowie 373/2 r.).⁵³ Według Ksenofonta Ifikrates bardzo sprawnie zabrał się do działania i szybko zebrawszy flotę, wyruszył na Korkyrę. Jednak w jej pobliżu okazało się, że sami mieszkańcy, z pomocą Ktesiklesa, poradzieli sobie z odparciem najazdu. Sam strateg musiał się zadowolić zdobyciem eskadry 10 okrętów wysłanych przez syrakuzańskiego tyra na Dionizjusza Starszego, sprzymierzonego ze Spartą. Ifikrates przebywał na Morzu Jońskim aż do zawarcia kolejnego pokoju w 371 r. Prowadził działania w Akarnanii i przygotowywał się do ataku na Lakonię.⁵⁴

Długotrwała kampania oznaczała, iż wódz musiał spędzić zimę w rejonie operacji, a zatem i rozlokować gdzieś swoje wojska. W tym kontekście Ksenofont informuje nas o problemach finansowych Ifikratesa, który na

⁵⁰ Peltaści stanowili rodzaj lekkobrojennej piechoty, uzbrojonej w oszczepy, miecze i charakterystyczne tarcze (*pelte*), którym zawdzięczali swoją nazwę. Zob. Lach, *Sztuka wojenna*, 44–45.

⁵¹ Hansen, *Eisangelia. The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B. C. and the Impeachment of Generals and Politicians* (Odense: Universitetsforlag, 1975), 91. *Apocheirotonia* oznaczała zawieszenie oskarżonego w sprawowanej funkcji i przeprowadzenie głosowania na Zgromadzeniu Ludowym (*ekklesia*) w sprawie usunięcia go z urzędu.

⁵² Ifikrates z Aten (Ifikrates, syn Timotheosa, z *demu* Rhamnous; ur. ok. 415 – zm. ok. 350) – kolejny istotny dowódca ateński. Sławę miał osiągnąć jako prosty żołnierz – piechur morski (*epibates*), zdobywając spartańską trierę, wraz z dowódcą, prawdopodobnie w bitwie pod Knidos (394 r.). Największy rozgłos przyniosło mu zwycięstwo nad Spartanami pod Lechajon (390 r.), kiedy to praktycznie zniszczył *morę* (największy oddział w lacedemońskim systemie taktycznym) ich wojska. Łączony także przez autorów antycznych (Diodor Sycylijski i Korneliusz Nepos) z reformami w uzbrojeniu piechoty, wykazującymi dużą zbieżność z późniejszymi działaniami Filipa II w Macedonii. Mimo że niektórzy badacze powątpiewają w ich historyczność, to inni przypuszczają, że Ateńczyk mógł dostarczyć inspiracji władcy z dynastii Argeadów, z którym był skoliigacony. Zob. Nicholas Sekunda, „The Chronology of the Iphicratean Peltast Reform,” w *Iphicrates, Peltasts, and Lechaeum*, red. Sekunda i Bogdan Burliga (Gdańsk: Wydawnictwo UG, 2014). Trzeba tu bowiem nadmienić, iż Ifikrates został usynowiony przez ojca Filipa – Amyntasa III. Ateńczyk oprócz piastowania funkcji stratega (przynajmniej kilkanaście razy) podejmował najemną służbę za granicą, u króla perskiego oraz władców trackich. Ogólnie na temat biografii dowódcy zob. Kirchner, *Prosopographia Attica*, 1:511–515; Pritchett, *Greek State at War*, 62–72; Elisabetta Bianco, „Ificrate, ῥήτωρ καὶ στρατηγός,” *Miscellanea Graeca e Romana* 22 (1997).

⁵³ Xenophon, *Helléniques*, VI.2.13 (złożenie Timotheosa) i 39 (powołanie Kallistratosa i Chabriasa); Diodore, *Bibliothèque*, XV.47.3 (odwołanie Timotheosa). O problemach finansowych floty i Timotheosa zob. Buckler, *Aegean Greece*, 265–266; Bianco, *Lo stratego Timotheo*, 30–32.

⁵⁴ Xenophon, *Helléniques*, VI.2.14–37.

Korkyrze wynajmował własnych ludzi w charakterze robotników rolnych. Widzimy więc dowódcę w dość zaskakującej roli: nie jako wymuszającego środki, lecz zmuszonego do zabiegania o nie. Korkyrejczycy mieli również dostarczyć okręty do jego floty, podobnie jak wcześniej Timotheosowi. U Ksenofonta czytamy również o pozyskaniu przez stratega funduszy od mieszkańców Kefallenii: „zarówno od chcących jak i nie-chcących”.⁵⁵ Sformułowanie to zdecydowanie sugeruje zastosowanie jakichś form przymusu wobec części mieszkańców. Aktywność owa wydaje się znajdować pewne odbicie w materiale archeologicznym. Znaleźiska numizmatyczne świadczą o zdecydowanym wzroście emisji srebrnych monet na Kefallenii w drugim kwartale IV stulecia.⁵⁶ Pozostałości umocnień, datowane na podobny okres, wskazują natomiast na rozbudowę fortyfikacji.

O ingerencji Ateńczyków w sprawy wewnętrzne *poleis* na Kefallenii świadczy bardzo uszkodzona inskrypcja z terenu Attyki. Tekst wzmiankuje garnizony na wyspach (współczesne uzupełnienie jest tutaj wolne od kontrowersji) oraz wybór nadzorców (*episkopoi*), którzy mają udać się na Kefallenię, by „była ona bezpieczna dla Ateńczyków i Kefallenów” [tłum. W.D.].⁵⁷ Należy podkreślić, że w inskrypcji zawsze mowa jest ogólnie o mieszkańcach wyspy, bez precyzowania konkretnych *poleis*, co oznacza odniesienie do więcej niż jednego ośrodka (choć niekoniecznie do wszystkich, jak przyjmują niektórzy uczeni⁵⁸). Niestety stopień uszkodzenia inskrypcji uniemożliwia jej precyzyjną datację. Ze względu na wzmiankę o garnizonach zwykle jest ona łączona z wyprawą Ifikratesa z 372 r. W takim wypadku stanowiłaby potwierdzenie obecności ateńskich placówek wojskowych na wyspach Morza Jońskiego.

Rozmieszczenie ateńskich garnizonów na wyspach podyktowane było przez konieczność prowadzenia działań wojennych przeciwko Sparcie i jej sprzymierzeńcom. Otwarte pozostaje pytanie o ich odbiór przez ludność lokalną. Wynajmowanie przez Ifikratesa własnych żołnierzy sugeruje raczej znośne relacje pomiędzy jego wojskiem a cywilami na Korkyrze. Natomiast w przypadku Kefallenii napotykamy na wzmianki tworzące obraz daleko posuniętej kontroli, mającej potencjalnie znamiona okupacji.

Jak pamiętamy, rozlokowanie garnizonów i pobieranie funduszy od sprzymierzeńców było dopuszczalne po uzyskaniu zgody rady *symmachii*. Nie

---

⁵⁵ Ksenofont, *Historia grecka*, VI.2.38; Zob. Xenophon, *Helléniques*, loc. cit.; oryg. „πρώτον μὲν εἰς Κεφαλληνίαν πλεῦσας χρήματα ἐπράξατο τὰ μὲν παρ’ ἐκόντων, τὰ δὲ παρ’ ἀκόντων”. [podkr. – W.D.]

⁵⁶ Magna Kollund, „Material History,” w *Kephallénia Archaeology & History*, red. Klavs Randsborg (København: Blackwell Munksgaard, 2002), 29, 49–50.

⁵⁷ Bengtson, *Die Verträge*, nr 267, ll. 20–24.

⁵⁸ Stylianou, *A Historical Commentary*, 276–277.

wiemy, czy stało się tak w wypadku ośrodków na Kefallenii, ale problemem jest ich niejednoznaczny status (podobnie jak Korcyry). Literatura antyczna wskazuje na ich związek z Atenami, ale niestety nie przesądza o członkostwie w II Związku Morskim. Ksenofont pomija milczeniem samo istnienie sojuszu, co zastanawia samo w sobie. Natomiast wspomina o podporządkowaniu sobie miast na Kefallenii przez Ifikratesa, sugerując, że nie stanowiły one lojalnych sojuszników w 373 r.⁵⁹ Diodor ogólnie pisze o pozyskaniu przez Timotheosa miast na Kefallenii, a później określa Korcyrę jako sprzymierzeńca Aten w kontekście wydarzeń z lat sześćdziesiątych IV w.⁶⁰

Dysponujemy dokumentem zawierającym uchwałę ludu ateńskiego w sprawie zgody na przystąpienie miast Kefallenii (niestety niesprecyzowanych), Akarnanii oraz Korcyry do II Związku Morskiego, pewnie datowaną na 375 r., zatem bezsprzecznie związaną z działaniami Timotheosa.⁶¹ *Demos* zwyczajowo chwali przybyłych przedstawicieli miast, które mają dołączyć do sojuszu. Nakazuje się też wyrycie nazw wymienionych *poleis* na wspólnej steli członków symmachii, w zgodzie z obowiązkiem wyartykułowanym wcześniej wśród postanowień „Dekretu Arystotelesa”.⁶² Tymczasem na zachowanej liście brakuje Korcyrejczyków oraz mieszkańców Kefallenii za wyjątkiem Pronnoi, poprzedzonych sformułowaniem: „spośród mieszkańców Kefallenii”, które wyraźnie sugeruje, że nie wszystkie *poleis* na wyspie zdecydowały się przystąpić do ateńskiej symmachii (przynajmniej w momencie wyrycia napisu).⁶³ Być może zatem wcześniejsze działania Timotheosa nie okazały się skuteczne i wymienione miasta nie przystąpiły wówczas do II Związku Morskiego.

Cargill sądzi, że na przeszkodzie do realizacji wstępnego porozumienia (przekazanego przez inskrypcję) miały stanąć komplikacje polityczne, zwłaszcza pokój ateńsko-spartański z 375 r.⁶⁴ Amerykański uczyony w swych

⁵⁹ Xenophon, *Helléniques*, VI.2.33.

⁶⁰ Diodore, *Bibliothèque*, XV.95.3; oryg. „καταπλεύσας γὰρ εἰς Κόρκυραν συμμαχίδα πόλιν, στάσεις ἐν αὐτῇ μεγάλας ἐκίνησεν”. Zob. Diodor, *Hegemonia*, loc. cit. „Kiedy bowiem dopłynął do sprzymierzonej z Atenami Korcyry, wzniecił w mieście gwałtowne walki wewnętrzne”.

⁶¹ Rhodes i Osborne, *Greek Historical Inscriptions*, nr 24. Zob. wcześniejsze wydania tej samej inskrypcji: *IG II²*, nr 96; Bengtson, *Die Verträge*, nr 262.

⁶² *IG II²*, nr 43, ll. 69–71.

⁶³ *Ibid.*, ll. 11–12 L; oryg. „Κεφαλλήνων | Πρώνοι”. Korcyrejczyków przez długi czas lokowano w rekonstruowanej początkowej linijce na lewym (zapisanym) boku steli. Np. Marshall, *Second Athenian Confederacy*, 63; Accame, *La Lega*, 86. Jednak jak wykazali John E. Coleman i Douglas W. Bradeen („Thera on I.G., II²,43,” *Hesperia* 36 /1967/: 102–104), ilość dostępnego miejsca jest zbyt mała dla takiej rekonstrukcji. Postulowali oni umieszczenie Korcyrejczyków gdzieś wśród kilku niezachowanych imion na froncie dokumentu. Przeciwno takiemu rozwiązaniu wystąpił z kolei Cargill (*Second Athenian League*, 68).

⁶⁴ Cargill, *Second Athenian League*, 71.

poglądach idzie dalej, postulując, iż Korkyra oraz *poleis* na Kefallenii (za wyjątkiem Pronnoi) nigdy nie stały się członkami II Związku Morskiego. Natomiast jego zdaniem po pewnym czasie doszło do zawarcia porozumienia nowego typu: przymierza Aten i II Związku Morskiego z Korkyrą.⁶⁵ Różnica w stosunku do dotychczas omawianych traktatów miałyby polegać na występowaniu Aten oraz jej symmarchii jako osobnych podmiotów. Zatem *polis* stanowiłaby sprzymierzeńca Związku, formalnie nie należąc doń i nie będąc objęta gwarancjami przysługującym członkom (w tym wolności od garnizonów).

Postulowany traktat miał zostać zawarty w obliczu odnowionego zagrożenia Korkyry przez spartańską inwazję, czego kulminacją stał się wspomniany atak Mnasipposa na wyspę w 373 r. Zdaniem Cargilla poświadczają go kolejny dokument ateński, który zobowiązuje mieszkańców wyspy do koordynowania ich polityki zewnętrznej. Mają oni powstrzymać się od prowadzenia wojen (oraz zawierania pokoju) bez zgody Ateńczyków i reszty sprzymierzeńców.⁶⁶ Obie strony zobowiązują się do świadczenia sobie nawzajem pomocy militarnej. W tekście nie ma mowy ani o garnizonach, ani o kleruchiach. Same warunki, wymienione w dokumencie, nie wydają się zdecydowanie ograniczać jej suwerenności, jak na greckie standardy. Obostrzenia związane z prowadzeniem polityki zagranicznej były bowiem powszechnie spotykane w greckich symmarchiach.⁶⁷ Inskrypcja, jakkolwiek kompletna, to pozbawiona jest nagłówka umożliwiającego jej datację. Z uwagi na kontekst często jest jednak umieszczana w 375 r.⁶⁸

Hipoteza Cargilla, czyniąca z omawianej inskrypcji traktat nowego rodzaju, nie została szerzej przyjęta przez środowisko naukowe. Zwłaszcza Paulos Stylianou celnie wskazał na istotne cechy treści porozumienia, zbieżne z obecnymi w znanych dokumentach dotyczących II Związku Morskiego, co sugeruje, iż inskrypcja stanowiła następstwo wcześniejszej uchwały ateńskiej.⁶⁹ Inni badacze przyjmują, że Ateńczycy przestali w pewnym momencie uaktualniać stelę związku o imiona sojuszników.⁷⁰ Część uczonych nie widzi przeszkód, aby nazwy innych miast na Kefallenii oraz (zwłaszcza) Korkyry znajdowały się na niezachowanej części listy.⁷¹ W tym

⁶⁵ Ibid., 72–74.

⁶⁶ *IG II²*, nr 97. Zob. Bengtson, *Die Verträge*, nr 263.

⁶⁷ Na ten temat zob. Victor Ehrenberg, *The Greek City-State* (New York: Barnes & Noble, 1962), 114–116; Martin Dreher, *Hegemon und Symmarchoi: Untersuchungen zum Zweiten Athenischen Seebund* (Berlin – New York: De Gruyter, 1995).

⁶⁸ Bengtson, *Die Verträge*, nr 217 z komentarzem.

⁶⁹ Stylianou, *A Historical Commentary*, 277–278.

⁷⁰ Cawkwell, *Notes on the Failure*, 45–46, 49–50.

⁷¹ Ibid., 46; Tuplin, *Timotheos and Corcyra*, 547; Charles M. Fauber, „Was Kerkyra a Member of the Second Athenian League?,” *Classical Quarterly* 48 (1998): 115–116.

kontekście trzeba zauważyć, że znajdujemy przypadek, w którym *poleis* z jednej wyspy zostały zapisane w dwóch różnych miejscach listy państw członkowskich.⁷² Nie da się więc zupełnie wykluczyć, że podobnie wyglądała sytuacja z Kefallenią.

Na pewno wymienione państwa pozostawały pod wpływem ateńskim, a nieobecność na zachowanej części „Dekretu Arystotelesa” nie wyklucza ich przynależności do symmachii. Korkyra oraz większość ośrodków na Kefallenii musiały jednak wstąpić doń później niż Pronnoi oraz miasta Akarnanii, jeśli zapisano je w innym miejscu (tj. na froncie steli).⁷³ Analogicznie założenie ich członkostwa w II Związku Morskim bez zapisu na steli oznacza, że w międzyczasie zasady akcesji musiały ulec zmianie. Opóźnienie wstąpienia do II Związku Morskiego *poleis* może sugerować, iż pozyskanie interesujących nas *poleis* przez Timotheosa w 375 r. nie było do końca skuteczne (czyżby ze względu na ewentualnie zastosowany przymus?). Nie wiemy zatem, czy Korkyra i większość ośrodków na Kefallenii dołączyły do symmachii jeszcze przed działaniami Ifikratesa, które zaczęły się na wiosnę 372 r. Trudno zatem rozstrzygnąć, czy miało wówczas miejsce złamanie gwarancji wyartykułowanych w „Dekrecie Arystotelesa”.

Status Korkyry jako członka II Związku Morskiego jawi się znacznie bardziej jednoznacznie podczas późniejszych wydarzeń. Według Diodora strateg Chares „dopłynął do sprzymierzonej z Atenami Korkyry, wzniecił w mieście gwałtowne walki wewnętrzne, z których wyniknęło wiele mordów i rabunków; w rezultacie pośród sprzymierzeńców zaczęto obwiniać lud ateński”.⁷⁴ Samo sformułowanie o sojuszu z Atenami nie musi oznaczać automatycznie członkostwa w II Związku Morskim, jednak inne źródła (omówione wyżej) świadczą o takim scenariuszu. Autor umieszcza zajścia pod rokiem attyckim 361/360 (*archonat* Nikofemosa), co można przyjąć bez większych zastrzeżeń.⁷⁵ Cargill zaproponował wprawdzie nieco wcześniejszą datację całego epizodu, ale takie rozwiązanie wydaje się mało przekonujące.⁷⁶ Brakuje wzmianek źródłowych

⁷² Trzy miasta z wyspy Keos (obecna Kea) – Ioulis, Karthaia i Koresia – zostały umieszczone z boku pod wspólnym określeniem: spośród mieszkańców Keos, natomiast ostatnie – Pronnoi – na froncie steli. Zob. *IG II²*, 43, ll. 82 i 23–26.

⁷³ Niektórzy badacze są zdania, że Korkyra z powodu swojego znaczenia z rozmysłem została umieszczona na bardziej „prestiżowej”, centralnej części listy. Zob. Cawkwell, *Notes on the Failure*, 42. Accame (*La Lega*, 105) powiązał przystąpienie pozostałych ośrodków na Kefallenii z działaniami Ifikratesa w 373 r.

⁷⁴ Diodor, *Hegemonia*, XV.95.3. Zob. Diodore, *Bibliothèque*, loc. cit.; oryg. „οὗτος δὲ τοὺς μὲν πολεμίους εὐλαβοῦμενος, τοὺς δὲ συμμάχους ἀδικῶν διετέλει. καταπλευσας γὰρ εἰς Κόρκυραν συμμαχίδα πόλιν, στάσεις ἐν αὐτῇ μεγάλας ἐκίνησεν, ἐξ ὧν συνέπεσε γενέσθαι σφαγὰς πολλὰς καὶ ἀρπαγὰς, δι’ ἃς συνέβη τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων διαβληθῆναι παρὰ τοῖς συμμάχοις”.

⁷⁵ Diodore, *Bibliothèque*, XV.95.1.

⁷⁶ Cargill, *Second Athenian League*, 174–175.

o ateńskim zaangażowaniu na Korkyrze po zawarciu pokoju ze Spartą w 371 r., który zawierał klauzule o wycofaniu garnizonów. Sam Chares jako dowódca pojawia się w materiale źródłowym właśnie w szóstej dekadzie IV w.⁷⁷

Eneasz Taktyk⁷⁸ opisuje sytuację z nieco większymi szczegółami:

„Kiedy na Korkyrze miało już prawie dojść za pomocą bogaczy i oligarchów do kolejnego powstania przeciw ludowi (stacjonował tam na dodatek Ateńczyk Chares, który pełnił obowiązki komendanta garnizonu i sprzyjał rewolcie), wymyślono taki oto fortel. Kilku dowódców z owego garnizonu chwyciło bańki lekarskie i zadało sobie cięcia na ciele, po czym zakrwawieni wybiegli na agorę, ukazując rzekome rany, a w tym samym czasie pozostali żołnierze, tylko na to przygotowani, chwycili za broń. Podobnie uczynili przynależący do spisku Korkyrejczycy, natomiast reszta pozostawała nieświadoma całego przedsięwzięcia. Kiedy więc zwołano obrady zgromadzenia, przywódcy ludu zostali aresztowani jako rzekomi agitatorzy spisku politycznego. Spiskowcy ogłosili również inne zarządzenia, zgodne z własną korzyścią.”⁷⁹

Autor wspomina o obecności ateńskiego garnizonu, ale nie podaje, kiedy doszło do jego rozmieszczenia, więc nie stoi pod tym względem w konflikcie ze świadectwem Diodora.

Przedstawione wydarzenia zasadniczo odpowiadają naszemu klasycznemu obrazowi *stasis* (czyli konfliktu wewnętrznego) w państwie greckim. Jednocześnie wydają się stanowić przypadek zdecydowanej ingerencji Ateńczyków w sprawy wewnętrzne członka II Związku Morskiego. Kluczowe dla naszych rozważań są pytania o powód rozlokowania garnizonu na wyspie oraz o to, czy

⁷⁷ Richard W. Parker, *Khares Angelthen: Biography of a Fourth Century Athenian Strategos* (Vancouver: University of British Columbia, 1986).

⁷⁸ Eneasz Taktyk – jeden z najwcześniejszych poświadczonych pisarzy podejmujących tematykę teorii wojskowości. Spośród wielu jego traktatów do naszych czasów dotrwało dzieło poświęcone działaniom w obronie miasta. Współcześnie jest on czasami identyfikowany z dowódcą Eneaszem ze Stymfalos (na Peloponezie), aczkolwiek koncepcja ta nie ma oparcia w materiale źródłowym. Postać Eneasa przybliżył Bogdan Burliga we wstępie do swojego wydania traktatu: Eneasz Taktyk, *Obrona oblężonego miasta*, red. Burliga (Warszawa: Pruszyński i S-ka, 2007).

⁷⁹ Eneasz, *Obrona*, 11.3. Zob. tekst grecki za *Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, Onasander*, red. William A. Oldfather, James Titchener, Arthur S. Pease (London – New York: Loeb Classical Library, 1923), loc. cit.; oryg. „Ἐν Κορκύρα δὲ ἐπαναστάσιν δέον γενέσθαι ἐκ τῶν πλουσίων καὶ ὀλιγαρχικῶν τῷ δήμῳ ἑπεδήμει δὲ καὶ Χάρης Ἀθηναῖος φρουρὰν ἔχων, ὅσπερ συνήθελεν τῇ ἐπαναστάσει ἐτεχνάσθη τοιόνδε. τῶν τῆς φρουρᾶς τινες ἄρχοντες σικύας προσβαλόμενοι καὶ τομάς ἐν τῷ σώματι ποιησάμενοι καὶ αἱματωθέντες ἐξέδραμον εἰς τὴν ἀγορὰν ὡς πληγὰς ἔχοντες, ἅμα δ' αὐτοῖς εὐθὺς προπαρασκευασμένοι οἱ τε ἄλλοι στρατιῶται τὰ ὄπλα ἐξηνέγκαντο καὶ τῶν Κορκυραίων οἱ ἐπιβουλευόντες, τῶν δ' ἄλλων ἀγνοούντων τὸ πρᾶγμα καὶ εἰς ἐκκλησίαν παρακληθέντων συναλαμβάνοντο οἱ προστάται τοῦ δήμου, ὡς ἐπαναστάσεως γενομένης ἐξ αὐτῶν, καὶ τὰ ἄλλα μεθίστασαν πρὸς τὸ συμφέρον αὐτοῖς”.

Chares zaangażował się w lokalne konflikty za wiedzą i zgodą samych Ateńczyków. Niestety źródła milczą na temat powodów jego obecności na Korkyrze. Diodor wspomina, że został on wybrany na miejsce Leosthenesa, skazanego na śmierć za wcześniejszą porażkę w walce z Aleksandrem z Feraj na Morzu Egejskim. Wysłany z flotą, Chares miał „jednak unikać przeciwników; natomiast szkodzić sojusznikom”.⁸⁰ Niestety autor antyczny nie podaje, jakie powody stały za decyzją dowódcy o skierowaniu się właśnie na Morze Jońskie. Richard W. Parker w swej biografii Charesa sugeruje, iż celem (aprobowanym przez Ateńczyków) było zabezpieczenie obszaru przed morskimi ambicjami Beotów, które pojawiają się w drugiej połowie lat sześćdziesiątych.⁸¹ Diodor pisze o ich planach budowy 100 trójrzędowców (nie wiemy, w jakim stopniu realizowanych) oraz działaniach Epaminondasa na Morzu Egejskim.⁸² Wprawdzie nie mamy żadnych informacji o aktywności Beotów na akwenu jońskim, ale dysponowali oni wyjściem nań dzięki położonemu nad Zatoką Korynecką portowi Kressis. Ateńczycy mogli więc mieć potencjalnie powody do obaw, nawet pomimo śmierci Epaminondasa w bitwie pod Mantineją (362 r.). Wiele inskrypcji (niestety zachowanych szczątkowo) wskazuje na zainteresowanie Ateńczyków zachodnią częścią Peloponezu w tym okresie.⁸³ Być może jej przejawem stała się właśnie wyprawa Charesa, choć nie można też wykluczyć zupełnie samowoli dowódcy. W materiale źródłowym spotykamy się bowiem z wcześniejszymi przejawami takiego zachowania ze strony strategów ateńskich.⁸⁴ Znajdujemy też oskarżenia o samowolę kierowane wobec samego Charesa.⁸⁵

---

⁸⁰ Diodor, *Hegemonia*, XV.95.2.

⁸¹ Parker, *Chares*, 18–19.

⁸² Diodore, *Bibliothèque*, XV.78.4. Zob. Stylianou, *A Historical Commentary*, 494–496; Buckler, *Aegean Greece*, 359–363.

⁸³ Bengtson, *Die Verträge*, nr 279, 284, 290 (porównaj z: *IG I²*, nr 112). Zob. Brian Rutishauser, *Athens and Cyclades, economic strategies 540–314 BC* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 166.

⁸⁴ Thrasybulos – ważny ateński polityk i wódz okresu wojny peloponeskiej (431–404) i koryneckiej (395–387/6). Największą sławę zyskał, doprowadzając do obalenia w Atenach tzw. tyranii Trzydziestu (wąskiej grupy oligarchów, która z pomocą Sparty zdobyła tam władzę po zawarciu pokoju w 404 r.) i odbudowie ustroju demokratycznego w 403 r. Później był jednym z inicjatorów zawarcia przymierza z Tebami, Koryntem i Argos oraz udziału w nowym konflikcie ze Spartą (wojna korynecka). Podczas swej ostatniej kampanii (lata 390–388) został wysłany z pomocą na Rodos, gdzie wybuchła wojna domowa (z udziałem Spartan pozostających wówczas w stanie wojny z Atenami). Jednak strateg skierował się w dokładnie przeciwną stronę, tj. do Hellespontu. Zob. Cawkwell, „The Imperialism of Thrasybulus,” *Classical Quarterly* 26 (1976): 270–275; Buckler, *Aegean Greece*, 157–162.

⁸⁵ Aeschines, *Orationes*, red. Mervin R. Dilts (Stuttgart–Leipzig: Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum, 1997), II.71–72; „Phocion 14.2,” w *Plutarch's Lives*, t. 8, red. Bernadotte Perrin (Cambridge, MA-London: Loeb Classical Library, 1919); zob. Parker, *Chares*, 115–119.

Narracja Diodora wyraźnie sugeruje, iż wydarzenia na Korkyrze stanowiły przejaw własnej inicjatywy stratega.⁸⁶ Podobnie w opowieści Eneasa akcja sprawia wrażenie raczej nieskonsultowanej z Atenami, ale sam Chares pełni znacznie bardziej pasywną rolę: nie jest głównym sprawcą całej sytuacji, lecz (tylko) jednym z uczestników. Nie zostaje mu przypisana inicjatywa ani pomysł na wykonanie przewrotu. Rola dowódcy sprowadza się do przyzwolenia na działania własnych podwładnych. Zasadniczo nie mamy powodów, by odzierać bardziej szczegółową wersję Eneasa, zwłaszcza jeśli zważymy na jego współczesność wobec opisywanych wydarzeń. Zatem Chares udzieliłby milczącej zgody na wykorzystanie swoich ludzi do przeprowadzenia zamachu stanu, bez oficjalnego podejmowania działań jako urzędnik ateński. Takie rozwiązanie jawi się jako zdecydowanie wygodne dla dowódcy, gdyż zmniejszało prawdopodobieństwo wysunięcia zarzutów o niesubordynację, jeśli cała sytuacja nie była skonsultowana z Atenami.

Trudno wykluczać możliwość wcześniejszego nawiązania przez stratega znajomości ze zwolennikami oligarchii na Korkyrze. Posiadanie zagranicznych koneksji nie było niczym wyjątkowym wśród ateńskich wodzów IV stulecia.⁸⁷ Wysuwane wobec Charesa zarzuty o samowolę mogły więc nie być zupełnie pozbawione podstaw. Niektórzy współcześni uczeni sugerują wręcz, iż Ksenofont, podkreślając łagodność Timotheosa na Korkyrze, w zawaolowany sposób odnosi się do późniejszej brutalności Charesa.⁸⁸ Rzecz jasna trudno tu o pewność, choć w świetle chronologii twórczości literackiej autora jak najbardziej jest to możliwe.

Interesujące może być porównanie przypadku Korkyry z sytuacją na Keos (obecnie Kea). Głównym źródłem jest tutaj dekret ateński zaproponowany przez mówcę Aristofonta za *archonatu* Charikleidesa (tj. 363/362 r.). Jego pierwsza część przynosi postanowienie o spłacie długów przez Ioulis – jedną z czterech *poleis* na Keos.⁸⁹ W wypadku braku uiszczenia opłaty w terminie lud ateński ma wybrać przedstawicieli w celu odzyskania

---

⁸⁶ Diodore, *Bibliothèque*, XV.95.3; oryg. „δι’ ἃς συνέβη τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων διαβληθῆναι παρὰ τοῖς συμμάχοις. ὁ μὲν οὖν Χάρης καὶ ἕτερα τοιαῦτα παρανομῶν ἀγαθὸν μὲν οὐδὲν διεπράξατο, τῇ δὲ πατρίδι διαβολάς”. Zob. tłumaczenie: Diodor, *Hegemonia*, loc. cit.: „w rezultacie pośród sprzymierzeńców zaczęto obwiniać lud ateński. W taki sposób Chares, który dokonał wiele **podobnych niezgodnych z prawem aktów**, nie uczynił niczego dobrego, a jedynie przysporzył własnej ojczyźnie **niesłusznym oskarżeń**” [podkr. – W.D.].

⁸⁷ Jennifer Roberts, *Accountability in Athenian government* (Madison: University of Wisconsin Press, 1982), 140–141. Badaczka słusznie zwraca uwagę na tę kwestię, analizując zarzuty zdrady kierowane przeciwko poszczególnym dowódcom ateńskim w IV w.

⁸⁸ Tuplin, *Timotheos and Corcyra*, 563.

⁸⁹ *IG IP*, nr 111. Porównaj z: Rhodes i Osborne, *Greek Historical Inscriptions*, nr 39. Zob. Craig Cooper, „Hypereides, Aristophon and the Settlement of Keos,” w *Epigraphy and the Greek Historian*, red. Cooper (Toronto: University of Toronto Press, 2008): 31–36.

należności. Dokument przynosi również deklaracje o ważności poprzedniego porozumienia, jakie z mieszkańcami wyspy zawarł Chabrias.⁹⁰ Okazuje się bowiem, że wcześniej doszło tam do jakichś walk pomiędzy lokalnymi ośrodkami oraz wystąpień przeciwko Ateńczykom. W tym kontekście pojawiają się nazwy Ioulis oraz Karthai (nie wiemy, czy pozostałe dwie *poieis* uczestniczyły w zajściach). Chabrias spacyfikował wyspę, ale chyba nie narzucił jej zbyt surowych warunków. Tekst przysięg, jakie złożyli przedstawiciele Keotów i Ateńczyków, sugeruje ogólne pojednanie zwaśnionych stron i amnestię.⁹¹ Czytamy tylko o skazaniu na śmierć niejakiego Antipatrosa, ze względu na jego rolę w zabiciu miejscowego *proksenosa* (funkcja zbliżona do współczesnego konsula, wiązała się z opieką nad cudzoziemcami pochodzącymi z konkretnej *polis*) Ateńczyków. Niebawem doszło jednak do kolejnej rewolty na wyspie, tym razem chyba jedynie w Ioulis, która podzieliła los poprzedniej.⁹² Inskrypcja przekazuje listę sankcji zastosowanych wobec buntowników. Wydają się one dość umiarkowane: wiele osób zostało wygnanych z Keos, a mienie ich uległo konfiskacie. Przy tym zachowali prawo do apelacji w Atenach.⁹³ Dla naszych rozważań nader istotna jest wzmianka o powtórnej rewolcie w mieście Ioulis. Inskrypcja nie przynosi też informacji o ateńskich garnizonach na wyspie, co sugeruje, że Chabrias po stłumieniu pierwszego buntu nie zainstalował go.

Niekiedy uczeni są skłonni, by lokować ateńską placówkę wojskową na Keos. Zasadniczą przesłankę stanowi fraza: „aby Keos była bezpieczna dla ludu ateńskiego” [tłum. W.D.] obecna w innej, mocno uszkodzonej inskrypcji.⁹⁴ Na praktycznie identyczne sformułowanie napotykaemy w dekreście o Andros i jest ono restaurowane przez współczesnych epigrafików w przywołanym, mocno uszkodzonym tekście dotyczącym miast na Kefallenii.⁹⁵ Ponieważ w obu przypadkach mamy poświadczoną ateńską obecność wojskową, więc możemy podejrzewać funkcjonowanie garnizonu również na Keos. W odróżnieniu jednak od nich źródła dotyczące Keos nie przynoszą żadnych informacji o placówkach wojskowych. Samo sformułowanie pozostaje nader ogólnym i nie musi dotyczyć garnizonu. Podstawowy problem stanowi datacja dokumentu ze względu na brak zachowanego nagłówka. Z uwagi na wzmiankę o przysięgach, które ze strony ateńskiej miał złożyć

⁹⁰ *IG II²*, nr 111, ll. 17–18.

⁹¹ *Ibid.*, ll. 57–85. Zob. Martin Dreher, *Hegemon und Symmachoi: Untersuchungen zum Zweiten Athenischen Seebund* (Berlin: De Gruyter, 1995), 120–123; Rutishauser, *Athens and the Cyclades*, 176–180.

⁹² *IG II²*, nr 111, ll. 27–31.

⁹³ *Ibid.*, ll. 45–49.

⁹⁴ *Ibid.*, nr 404, l. 6; oryg. „ὄ]πως ἂν σα̅ ἦι Κέως τῶ[ι δῆμωι τῶι Ἀθηναίων”.

⁹⁵ *Ibid.*, nr 97. Zob. Eugene Schweigert, „Greek Inscriptions,” *Hesperia* 9 (1940): 322–323.

strateg Chabrias, część uczonych wiąże ją ze wspomnianymi właśnie ruchami na wyspie.⁹⁶ Cargill sytuuje ją znacznie wcześniej i łączy z przystąpieniem miast na Keos do II Związku Morskiego, ale większość jest jednak skłonna lokować inskrypcję później, podczas wojny sprzymierzeńczej w latach pięćdziesiątych.⁹⁷ Według postanowień Keoci mają zachowywać podział na miasta (*kata poleis politeusthai*), co zwykle jest uznawane za rozwiązanie miejscowego *koinon* (wspólnoty), natomiast ośrodki położone nad morzem winny odbudować swoje fortyfikacje.

Inny dokument (prawdopodobnie pochodzący z mniej więcej połowy IV w.) zaświadcza o ateńskich regulacjach dotyczących monopolu na wywóz z wyspy surowca o nazwie *miltos* – rodzaju czerwonej ochry. Przypuszcza się, że mogła ona mieć istotne znaczenie dla ateńskiej floty jako impregnat dla kadłubów okrętów.⁹⁸ W ateńskich mowach napotykaemy też na informacje o oskarżeniu Aristofonta o „skrzywdzenie” ludności Keos.⁹⁹ Niestety nie wiemy, czego dokładnie dotyczyła sprawa i czy wiązała się z użyciem wojska. Ponieważ wspomniany polityk był autorem pierwszego z przywołanych dekretów, sprawa mogła dotyczyć unormowania sytuacji na wyspie w końcu lat sześćdziesiątych.

Na Keos spotykamy się z jedynym poświadczonym przypadkiem zbrojnego przymuszenia państwa do powrotu do II Związku Morskiego.¹⁰⁰ Ewidentnie pokazuje on ingerencję Ateńczyków w lokalne stosunki z użyciem siły zbrojnej, aczkolwiek tylko w ograniczonym stopniu. Skoro otwarty bunt nie skłonił ich do okupacji wyspy, to można podejrzewać, iż nie byli zbyt chętni do stosowania podobnych narzędzi kontroli i represji wobec własnych sojuszników. Podobnie wydaje się sugerować Diodor, który uznaje (samowolne) działania Charesa na Korkyrze za powód zmiany nastawie-

⁹⁶ Martin Dreher, „Zu IG II² 404, dem athenischen Volkbeschluss über die Eigenstaatlichkeit der keischen Poleis,” w *Symposion*, red. G. Thür (Köln – Wien: Böhlau, 1989): 265–269; Cooper, *Hypereides, Aristophon*, 39–42.

⁹⁷ Cargill, *Second Athenian League*, 135, przyp. 13. Datację na okres wojny sprzymierzeńczej zob. Schweigert, „Greek Inscriptions,” *Hesperia* 8 (1939): 14, przyp. 1; Patrice Brun, „La datation de «IG» II² 404, décret athénien concernant les cités de Kéos,” *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 147 (2004): 72–78.

⁹⁸ *IG II²*, nr 1128 (porównaj z: Rhodes i Osborne, *Greek Historical Inscriptions*, nr 40). Zob. Aurelie Carrara, „A la poursuite de l’ocre kéienne (IG II² 1128): mesures économiques et forms de domination athénienne das les Cyclades au IVe s. a. C.,” w *Pouvoirs, îles et mer. Formes et modalités de l’hégémonie dans les Cyclades antiques (VIIe s. a.C. – IIIe s. p.C.)*, red. Gregory Bonnin i Enora Le Quere (Bordeaux: De Boccard, 2014), 295–310.

⁹⁹ *Hyperidis Orationes sex cum ceteratum fragmentis*, red. Fridericus Blass (Lipsiae: Teubner, 1894), fragmenty 40–4. Oskarżony prawdopodobnie został uniewinniony przez sąd niewielką większością głosów. Zob. Cooper, *Hypereides, Aristophon*, 31, 43–48.

¹⁰⁰ Dreher, *Hegemon und Symmachoi*, 121.

nia części sojuszników do Aten. Akceptacja jego świadectwa, niewolnego od kontrowersji, implikowałaby, iż wcześniejsze stosunki układały się co najmniej poprawnie.¹⁰¹

Jak wspomnieliśmy wcześniej, ateński garnizon poświadczony jest na terenie innego członka II Związku Morskiego – Andros. Wspomina o nim pojedyncza inskrypcja wymieniająca postanowienia mające zapewnić, iż wyspa będzie „bezpieczna dla ludu ateńskiego i dla ludu Andros” [tłum. W.D.].¹⁰² Mogliśmy je zaobserwować w przedostatnim z przywoływanych dekretów dotyczących Keos. Według dokumentu garnizon na Andros ma być utrzymywany ze składek członkowskich (*syntaxeis*) według uchwał (*dogmata*) sojuszników.¹⁰³ W tym celu niejaki Archedamos ma zebrać pieniądze z wyspy i przekazać je obecnemu na Andros urzędnikowi (*archon*) celem wypłaty zaległego żołdu. Wspomniany zostaje również wybór stratega do „opieki” nad Andros.¹⁰⁴ Dekret, uchwalony za *archonatu* Agatoklesa, można pewnie datować na rok 356. Umieszczać go trzeba więc w kontekście wojny sprzymierzeńczej. Głównym celem ateńskiego garnizonu musiała być zatem ochrona wyspy przed flotami byłych sojuszników. Naturalnie mógł on służyć również zagwarantowaniu jej lojalności, lecz warto zwrócić uwagę na obecność Andros w sojuszu jeszcze w latach czterdziestych. Wówczas miało też miejsce uhonorowanie Ateńczyków złotym wieńcem przez wyspiarzy.¹⁰⁵ Wskazuje to na trwanie nastrojów proateńskich na wyspie (zwłaszcza wobec braku informacji o późniejszym stacjonowaniu garnizonu).

Szczególne znaczenie ma informacja o uchwałach sprzymierzeńców jako podstawie prawnej dla pobierania składek członkowskich. Jak pamiętamy, podobna wzmianka pojawia się w tekście traktatu o przystąpieniu do symmachii Chalkis. Uwagę zwraca terminologia dotycząca składek członkowskich. Otóż grecki tekst uchwały w sprawie Andros określa je mianem *syntaxis*, podczas gdy gwarancje „Dekretu Arystotelesa” mówią o braku *fo-ros*. Jak zaś wiadomo, daniny wnoszone wcześniej przez członków Związku Delijskiego w V w. określano właśnie tym drugim mianem. Odejscie,

¹⁰¹ Według obecnej *opinio communis* podstawowe źródło dla narracji Diodora o IV w. (przynajmniej jeśli chodzi o Grecję kontynentalną) stanowiło dzieło Efora z Kyme. Autor ów uchodzi za raczej przychylnego Atenom, jednocześnie niechętnego Charesowi z przyczyn personalnych. Zob. Stylianou, *A Historical Commentary*, 49–50; Elisabetta Bianco, „Carette, cane del popolo?,” *Ancient Society* 32 (2002): 7, przyp. 33.

¹⁰² *IG II²*, nr 123, ll. 7–10 (porównaj z: Rhodes i Osborne, *Greek Historical Inscriptions*, nr 52); oryg. „ὄπως [ἀ]ν Ἀνδ[ρο]ί[ς] ε[ἶ] σ[ᾶ] τῶι δ[ή]μωι τῶι Ἀθη[να]ίων [κα]ί[τι] τῶι δήμωι τῶι Ἀνδρίων”.

¹⁰³ *IG II²*, nr 123, ll. 10–12.

¹⁰⁴ *Ibid.*, ll. 13–15.

¹⁰⁵ *Ibid.*, nr 1441, ll. 12–13. Zwyczaj wręczania honorowych wieńców opisuje szerzej Rütishauser, „Crowning the Polis: Island Gifts and Aegean Politics,” w *Pouvoirs*, 69–80.

w ramach nowej symmachii, od terminu budzącego co najmniej ambiwalentne uczucia musiało być celowym działaniem. Jednocześnie owa świadoma gra słów mogła mieć na celu odsunięcie zarzutów o łamanie wcześniejszych postanowień „Dekretu Arystotelesa”. Trudno było oskarżać Ateńczyków o ściąganie *foros*, jeśli formalnie nie pobierano daniny o takiej nazwie. Skoro zatem występowały kontrowersje dotyczące składek członkowskich, to analogicznie mogła wyglądać sytuacja z garnizonami.

Najpewniej z podobnego okresu (choć może być nieco wcześniejsza niż wojna sprzymierzeńcza¹⁰⁶) pochodzi inskrypcja z Arkesine na Amorgos informująca nas o stacjonowaniu tam garnizonu. Stanowi ona dekret honoryfikacyjny dla Androtiona – jego dowódcy i ważnego polityka ateńskiego. Jest on określony jako „rządzący w mieście” czyli *archon* – zarządca lub gubernator.¹⁰⁷ Dokument chwali Ateńczyka, gdyż „nie przysporzył przykrości nikomu z obywateli ani z cudzoziemców”, a ponadto udzielił miastu nieoprocentowanej pożyczki. Co więcej, Androtion utrzymywał garnizon z własnej kieszeni, gdy (zobowiązane dołożenie na placówkę) miasto przeżywało trudności finansowe i wykupił z niewoli u przeciwnika pochwyconych jego mieszkańców.¹⁰⁸

Choć z kontekstu historycznego (oraz wzmianki o przeciwnikach) wynikałoby, że oficjalnym celem garnizonu była ochrona Arkesine przed zagrożeniem zewnętrznym, to jego zwierzchnik przedstawiony zostaje jako kierujący całą *polis*. Zatem przypadek ten jawi się jako nader bliski okupacji. Koniec zachowanej części inskrypcji wspomina jeszcze o jakiejś uchwale sojuszniczej, co sugeruje, iż rozmieszczenie garnizonu dokonało się, podobnie jak w przypadku Amorgos, za zgodą rady państw członkowskich II Związku Morskiego. Najpewniej obowiązek jego utrzymania miał pierwotnie należeć do lokalnej ludności, ale na skutek problemów ekonomicznych spoczął na samym Androtionie, który finansował go z własnej kieszeni. Co więcej, dał się poznać jako dobroczyńca (*euergeta*) lokalnej ludności.¹⁰⁹ Ateńska obecność w mieście jawi się więc jako niejednoznaczna w swym charakterze i raczej mało uciążliwa dla mieszkańców.

¹⁰⁶ Jeśli chodzi o datowanie dokumentu, zob. Cawkwell, „Notes on a Social War,” *Classica et Mediaevalia* 23 (1962): 40–45; Cargill, *Second Athenian League*, 159.

¹⁰⁷ Rhodes i Osborne, *Greek Historical Inscriptions*, nr 51, l. 4.

¹⁰⁸ *Ibid.*, ll. 5–16.

¹⁰⁹ Na temat ateńskich problemów finansowych w latach pięćdziesiątych IV w. zob. Cawkwell, *Notes on the Social War*, 39–40; Brun, *Eisphora, syntaxis, stratotika: Recherches sur les finances militaires d'Athènes au 4e siècle av. J.-C* (Paris: Presses universitaires de Franche-Comté, 1983), 183–185; Paul Millet „Warfare economy and democracy in classical Athens,” w *War and Society in the Greek World*, red. John Rich i Graham Shipley (London – New York: Routledge, 1993), 185–194.

Arkesine zamyka listę ateńskich garnizonów, których istnienia możemy być pewni w państwach członkowskich II Związku Morskiego. W okresie po wojnie sprzymierzeńczej brakuje bowiem świadectw źródłowych o takich placówkach. Można zauważyć, że praktycznie wszystkie omówione przypadki wiązały się z toczonymi przez Ateny i II Związek Morski wojnami. Niejasne pozostają tylko działania Charesa na Korkyrze. Żadne źródło nie informuje nas o przyzwoleniu (bądź jego braku) miejscowych władz na rozmieszczenie wojsk ateńskich. W przypadku Andros poświadczona jest zgoda rady członków symmachii, natomiast w pozostałych brakuje nam podobnych informacji.

Okupacyjny charakter garnizonów ateńskich jawi się jako ewidentny jedynie tam, gdzie ich rozmieszczenie miało miejsce na terenach państw nieprzyjaznych lub wręcz wrogich (Histiaia, Korkyra i Zakynthos). Oczywiście przypadki te nie dotyczyły (jeszcze) członków II Związku Morskiego, więc nie stanowiły formalnego złamania omówionych gwarancji. Istotna może być jednak koincydencja pomiędzy rozmieszczeniem garnizonu okupacyjnego a późniejszym przystąpieniem poszczególnych *poleis* do symmachii. Wskazuje ona na zdolność Ateńczyków do wykorzystywania garnizonów jako środka nacisku na inne państwa.

Materiał źródłowy informuje nas o daleko idącej ingerencji w sprawy Kefallenii pod koniec lat siedemdziesiątych, obejmującej wymuszanie środków finansowych oraz kontrolę ze strony ateńskich urzędników (*episkopoi*). Nie mamy jednak pewności, czy działania, które można zakwalifikować jako okupacyjne, dotknęły aktualnych członków II Związku Morskiego. Większość ośrodków na wyspie dołączyła bowiem do przymierza dopiero później. Nie jest łatwo znaleźć przykłady podobnej dominacji nad państwami, których status jako członków symmachii nie ulega wątpliwości. Jaskrawy przypadek brutalnego zachowania ateńskiego garnizonu stanowią oczywiście działania Charesa na Korkyrze pod koniec lat sześćdziesiątych, związane jednak z konfliktem trwającym już na miejscu. Stopień, w jakim posunięcia dowódcy były uzgodnione z innymi władzami ateńskimi, pozostaje dla nas niejasny – istnieje poważna możliwość, że zostały podjęte bez podobnych konsultacji, natomiast w porozumieniu z miejscowymi oligarchami. W zbliżonym czasie doszło do pacyfikacji Keos przez Chabriasa, ale w jej wyniku chyba nie zainstalowano placówki wojskowej na terenie wyspy. W obu wypadkach mamy do czynienia z ingerencją w sprawy wewnętrzne poszczególnych państw, aczkolwiek nie wydaje się ona sięgać poziomu, w którym można by mówić o ich całkowitym kontrolowaniu przez Ateńczyków. Do okupacji chyba zbliża się przypadek Arkesine w latach pięćdziesiątych, ale tam obserwujemy Androtiona jako miejscowego „gubernatora”, wręcz łożącego z własnej kieszeni na garnizon i ludność miejscową.

Naturalnie trudno jest całkowicie jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy Ateńczycy podejmowali działania okupacyjne wobec własnych

sprzymierzeńców z II Związku Morskiego. Na przeszkodzie staje ograniczona liczba źródeł i ich dość fragmentaryczny charakter. Posiadany materiał demonstruje całe spektrum zachowań wojsk ateńskich, którego nie da się sprowadzić do jednego mianownika. Świadczy ono raczej o braku funkcjonowania w ateńskiej polityce zagranicznej jakiejś jednej „imperialnej” linii, ukierunkowanej na militarną dominację nad sojusznikami. Nie oznacza to jednak, iż nie zdarzały się przypadki ingerencji w sprawy wewnętrzne sprzymierzeńców za pomocą wojsk (garnizonów).

Istotną rolę mogła pełnić prawdopodobna swoboda decyzyjna ateńskich strategów. Zmieniające się warunki wymuszały niejednokrotnie podejmowanie decyzji na miejscu, a w wypadku odległych teatrów działań ograniczenia natury technologicznej uniemożliwiały sprawną komunikację z *polis*. Czyny wodzów mogły być motywowane różnymi względami, wśród których niepoślednią rolę na pewno odgrywała twarda konieczność zabezpieczenia podstawowych potrzeb własnego wojska. Obserwujemy to na przykładzie kampanii Ifikratesa na Morzu Jońskim w końcu lat siedemdziesiątych, w toku której dowódca ewidentnie modyfikował swoje podejście do ludności miejscowej w zależności od okoliczności.

Wiele nadużyć mogło być efektem własnej inicjatywy strategów i ich podwładnych. Stopień przyzwolenia Ateńczyków na podobne zachowania pozostaje niejasny. Dysponujemy informacjami na temat licznych oskarżeń sądowych kierowanych przeciwko ateńskim dowódcom w IV w.¹¹⁰ Jednak, wyjąwszy przywołany przypadek Aristofonta, praktycznie nie czytamy o próbach karania wodzów (czy żołnierzy) za nadużycia. Takie okoliczności mogły sprzyjać kształtowaniu się wśród nich poczucia bezkarności. Trzeba też wziąć pod uwagę trudności finansowe, z jakimi często musiały się mierzyć Ateny w IV w. Utrzymywanie wojska (zwłaszcza najemnego) poza granicami stanowiło znaczące obciążenie dla ich budżetu. W takiej sytuacji dążenie do przerzucenia części kosztów na innych stawało się czymś naturalnym.

Powinności (zwłaszcza finansowe) członków II Związku Morskiego prawdopodobnie nie były uregulowane zbyt ściśle w początkowych latach istnienia symmachii. Świadczy o tym brak zapisów o funkcjonowaniu placówek wojskowych i pobieraniu składek *syntaxis* w tekście „Dekretu Aristotelesa”. Pierwsze potwierdzone przypadki pobierania tej daniny pojawiają się dopiero koło 373 r.¹¹¹ Można się domyślać, że doprecyzowanie zasad

¹¹⁰ Katalog procesów przedstawia Hansen (*Eisangelia*). Tematykę tę podnosi również Kulesza, *Zjawisko korupcji w Atenach V–IV wieku p.n.e.* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1994), 52–96.

¹¹¹ Część badaczy (zwłaszcza Cawkwell, *Notes on the Peace of 375/4*, 91–92; Brun, *Eisphora, syntaxis, stratiotika*, 92–93) uznaje rok 373 za *terminus ante quem non* dla funkcjonowania *syntaxis*. Inni (np. Accame, *La Lega*, 133; Dreher, *Hegemon und Symmachoi*, 81–85) są zdania, że system składek był obecny od samego początku symmachii.

funkcjonowania sojuszu rodziło dyskusje i wątpliwości wśród członków. Niektóre problemy mogły zresztą wychodzić raczej niespodziewanie i wymagać natychmiastowych działań. Jednocześnie ateński *demos* nie był zbyt skłonny, by ograniczać „kreatywność” dowódców w pozyskiwaniu środków. Oczywiście mowa tu o działaniach krótkoterminowych, ukierunkowanych na zaspokojenie doraźnych potrzeb wojskowych. W bardziej długofalowych relacjach ze sprzymierzeńcami Ateńczycy raczej byli dość wstrzemięźliwi w posługiwaniu się siłą i przymusem, jak wskazuje zwłaszcza przypadek Keos.¹¹² Jednak z perspektywy sojuszników ich preferencje mogły mieć ograniczone znaczenie w obliczu realnego zagrożenia nadużyciami ze strony wojsk. Ludność doświadczająca ekscesów prawdopodobnie nie była skłonna do rozróżniania pomiędzy działaniami nakazanymi przez państwo a zwykłą samowolą, zwłaszcza wobec prawdopodobnie płynnych granic pomiędzy tymi kategoriami.

Strategowie piastowali jedno z najwyższych godności (*de facto* najwyższy urząd) w Atenach. Decyzje podejmowane przez nich mogły być odbierane powszechnie jako wyraz oficjalnej polityki państwa, nawet jeśli nie były konsultowane z organami decyzyjnymi w Atenach (jak *boule* czy *ekklesia*). Pośrednio wskazuje na to Diodor, wspominając o obwinianiu przez sojuszników ludu ateńskiego z powodu działań Charesa na Korkyrze.¹¹³ Jego opinia, czasami lekceważona przez badaczy, może odpowiadać prawdzie.¹¹⁴ Dysponujemy też świadectwami o zabieraniu głosu (a więc uczestniczeniu w procesie decyzyjnym) przez wodzów w debatach publicznych związanych z prowadzeniem wojen i polityki zagranicznej. Przywoływany Ifikrates np. miał wypowiadać się przeciwko zawieraniu pokoju z Epidauros podczas działań z końca lat siedemdziesiątych.¹¹⁵ Natomiast Chares opłacał podobno wielu mówców w celu uzyskiwania korzystnych decyzji Zgromadzenia Ludowego.¹¹⁶ Dodatkowo można zasugerować potrzebę rewizji dominującego obecnie poglądu o nader drobiazgowej kontroli, jakiej mieli podlegać

---

¹¹² Dreher, *Hegemon und Symmachoi*, 123; Rutishauser, *Athens and the Cyclades*, 184–187.

¹¹³ Diodore, *Bibliothèque*, XV.95.3. Zob. Cargill, *Second Athenian League*, 181; Stylianou, *A Historical Commentary*, 550–551.

¹¹⁴ Do przekazu Diodora sceptycznie odnoszą się zwłaszcza: Cargill, *Second Athenian League*, 173; Bianco, „Carete,” 7.

¹¹⁵ Poirytowany dowódca miał powiedzieć rodakom, że zawierając porozumienie, pozbawili się zaopatrzenia wojennego. Zob. Aristotle, *Ars Rhetorica*, red. David Ross (Oxford: Oxford University Press, 1959), III.10.7.

¹¹⁶ Aeschines, *Orationes*, II. 72; „Demosthenes 23. 4,” w *Plutarch's Lives*, t. 7, red. Perrin (Cambridge, MA-London: Loeb Classical Library, 1919). Na temat aktywności Charesa zob. Shlomo Perlmann, „The Politicians in the Athenian Democracy of the Fourth Century B.C.,” *Athenaeum* 41 (1963): 348; Parker, *Chares*, 56–57, 62–81,

ateńscy wodzowie w epoce klasycznej.¹¹⁷ Prawdopodobnie dysponowali oni swobodą w podejmowaniu decyzji mających znaczenie nie tylko wojskowe, ale i polityczne.

Bibliografia

Teksty źródłowe

- Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, Onasander*. Red. William A. Oldfather, James Titchener i Arthur S. Pease. London – New York: Loeb Classical Library, 1923.
- Aeschines, Orationes*. Red. Mervin Dilts. Stuttgart – Leipzig: Teubner, 1997.
- Ars Rhetorica, Aristotle*. Red. David Ross. Oxford: Oxford University Press, 1959.
- Cornelii Nepotis Vitae cum fragmentis*. Red. Peter Marshall. Stuttgart – Leipzig: Teubner, 1991.
- Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 700 bis 338 v. Chr.* T. 2. Red. Hermann Bengtson. München – Berlin: C. Ch. Beck, 1969.
- Diodore de Sicile. *Bibliothèque historique*. T. 10, ks. XV. Red. Claude Vial. Paris: Les Belles Lettres, 1977.
- Eneasz Taktyk, Obrona oblężonego miasta*. Red. Bogdan Burliga. Warszawa: Pruszyński i S-ka, 2007.
- Greek Historical Inscriptions 404–323 BC*. Red. Patrick J. Rhodes i Robin Osborne. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Hyperidis Orationes sex cum ceteratum fragmentis*. Red. Fridericus Blass. Lipsiae: Teubner, 1894.
- Inscriptiones Graecae*. T. 2. Red. Johannes Kirchner. Berlin: Consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis editae, 1913–1940, wyd. 2.
- Isocrates*. T. 2. Red. George Norlin. Cambridge, MA-London: Loeb Classical Library, 1929.
- Ksenofont. *Historia grecka*. Przeł. Witold Klinger. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958.
- Lives of the Eminent Philosophers, Diogenes Laertius*. Red. Richard D. Hicks. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1925.
- Plutarch's Lives*. T. 7–8. Red. Bernadotte Perrin. Cambridge, MA-London: Loeb Classical Library, 1919.

¹¹⁷ Perlmann, „The Politicians in the Athenian Democracy,” 347–348; Pritchett, *The Greek State at War*, 97–101; Debra Hamel, *Athenian Generals: Military Authority in Classical Period* (Leiden – Boston – Köln: Brill, 1998), 25–31; Hansen, *Demokracja ateńska w czasach Demostenesa: struktura zasady i ideologia*, tłum. Kulesza (Warszawa: DiG, 1999), 271–272. Z poglądem tym polemikę podjął Lawrence A. Tritle w pracach: „Leosthenes and Plutarch's view of the Strategia,” *Ancient History Bulletin* 1 (1987): 6–9; *Phocion the Good* (London – New York – Sydney: Croom Helm, 1988): 101–102; „Continuity and Change in the Athenian Strategia,” *Ancient History Bulletin* 7 (1993): 125, 129. Podobnie Roberts, *Accountability*, 171–174. Przekrojowym opracowaniem na temat pozycji dowódców wojskowych w świecie greckim IV w. pozostaje praca Włodzimierza Lengauera, *Greek Commanders in the 5th and 4th Centuries B. C. Politics and Ideology: A Study of Militarism* (Warszawa: Wydawnictwo UW, 1979).

Thucydides, Historiae. Red. Henry S. Jones i Enoch Powell. Oxford: Oxford University Press, 1942.

Xenophon, Helleniques. T. 2. Red. Jean Hatzfeld. Paris: Les Belles Lettres, 1936.

Słowniki

Forcellini, Egidio, red. *Totius Latinitatis Lexicon*. Pratii: Ex officina Fratr. Giachetti, 1844.

Korpanty, Józef, red. *Słownik polsko-łaciński*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN, 2003.

Liddel, H. G., R. Scott, S. Jones, i R. McKenzie, red. *The Greek-English Lexicon*. Oxford: Oxford University Press, 1940.

Słownik wyrazów obcych. Warszawa: PWN, 1980.

Sondel, Janusz, red. *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*. Kraków: Universitas, 2009.

Opracowania

Accame, Silvio. *La Lega Ateniese del Secolo IV A. C.* Roma: Angelo Signorelli, 1941.

Amit, Moshe. *Athens and the Sea: A Study in Athenian Sea-Power*. Brussels: Collection Latomus, Revue d'Études Latines, 1965.

Badian, Ernst. „The Ghost of Empire. Reflection on Athenian Foreign Policy in the Fourth Century BC.” W *Die athenische Demokratie im 4. Jahrhundert v. Chr.* Red. Walter Eder, 79–106. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995.

Beloch, Karl J. *Griechische Geschichte*. T. 3. Cz. 1. Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter, 1922.

Bianco, Elisabetta. „Carete, cane del popolo?” *Ancient Society* 32 (2002): 1–28.

Bianco, Elisabetta. *Lo stratego Timotheo torre di Atene*. Allessandria: Edizioni dell'Orso, 2007.

Bizoń, Michał. „Powstanie i znaczenia pojęcia wolności w Grecji. Platon i ἐλευθερία. Arystoteles i ἐλευθερία.” W *Wolność człowieka i jej granice. Antologia pojęcia w doktrynach polityczno-prawnych*. Red. Olgierd Górecki, 27–66. Łódź: Wydawnictwo UŁ, 2019.

Brun, Patrice. „La datation de «IG» II² 404, décret athénien concernant les cités de Kéos.” *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 147 (2004): 72–78.

Brun, Patrice. *Eisphora, syntaxis, stratiotika: Recherches sur les finances militaires d'Athènes au 4e siècle av. J.-C.* Paris: Presses universitaires de Franche-Comté, 1983.

Buckler, John. „Dating the Peace of 375/4 B.C.” *Greek Roman and Byzantine Studies* 12 (1971): 354–361.

Buckler, John. *Aegean Greece in the Fourth Century B.C.* Leiden – Boston: Brill, 2003.

Burnett, Anne P., i Charles N. Edmonson. „The Chabrias Monument in the Athenian Agora.” *Hesperia* 30 (1961): 74–91.

Cargill, Jack. *The Second Athenian League. Empire or Free Alliance?* Berkeley: University of California Press, 1981.

Carrara, Aurelie. „À la poursuite de l'ocre kéienne (IG II² 1128): mesures économiques et formes de domination athénienne dans les Cyclades au IVe s. a. C.” W *Pouvoirs, îles et mer: Formes et modalités de l'hégémonie dans les Cyclades antiques (VIIe s. a.C. – IIIe s. p.C.)*. Red. Gregory Bonnini i Enora Le Quere, 295–316. Bordeaux: De Boccard, 2014.

- Cawkwell, George L. „Notes on a Social War.” *Classica et Mediaevalia* 23 (1962): 34–49.
- Cawkwell, George L. „Notes on the Failure of the Second Athenian Confederacy.” *The Journal of Hellenic Studies* 101 (1981): 47–52.
- Cawkwell, George L. „Notes on the Peace of 375 B.C.” *Historia* 12 (1963): 84–95.
- Cawkwell, George L. „The Imperialism of Thrasybulus.” *Classical Quarterly* 26 (1976): 270–275.
- Coleman, John E., i Douglas W. Bradeen. „Thera on I.G., II², 43.” *Hesperia* 36 (1967): 102–104.
- Cooper, Craig. „Hypereides, Aristophon and the Settlement of Keos.” W *Epigraphy and the Greek Historian*. Red. Craig Cooper, 31–56. Toronto: University of Toronto Press, 2008.
- Dreher, Martin. *Hegemon und Symmachoi: Untersuchungen zum Zweiten Athenischen Seebund*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1995.
- Dreher, Martin. „Zu IG II² 404, dem athenischen Volkbeschluss über die Eigenstaatlichkeit der keischen Poleis.” W *Symposium*. Red. G. Thür, 264–281. Köln – Wien: Böhlau, 1989.
- Ducrey, Pierre. *Le Traitement des prisonniers de guerre dans la Grèce antique*. Paris: Éditions de Boccard, 1968.
- Ehrenberg, Victor. *The Greek City-State*. New York: Barnes & Noble, 1962.
- Fauber, Charles M. „Deconstructing 375–371 BC: Towards an Unified Chronology.” *Athenaeum* 77 (1999): 481–506.
- Fauber, Charles M. „Was Kerkyra a Member of the Second Athenian League?” *Classical Quarterly* 48 (1998): 110–116.
- Gray, Vivienne. „The Years 375 to 371 BC: A Case Study in the Reliability of Diodorus Siculus and Xenophon.” *Classical Quarterly* 30 (1980): 306–326.
- Haggenmacher, Peter. „L’occupation militaire en droit international: Genèse et profil d’une institution juridique.” *Relations Internationales* 79 (1994): 286–298.
- Hamel, Debra. *Athenian Generals: Military Authority in Classical Period*. Leiden – Boston – Köln: Brill, 1998.
- Hamilton, Charles D. *Sparta’s Bitter Victories. Politics and Diplomacy in the Corinthian War*. London: Cornell University Press, 1978.
- Hansen, Mogens H. *Demokracja ateńska w czasach Demostenesa: struktura zasady i ideologia*. Tłum. Ryszard Kulesza. Warszawa: DiG, 1999.
- Hansen, Mogens H. „Destruction and Disappearance of Poleis.” W *An Inventory of Archaic and Classical Greek Poleis*. Red. Mogens H. Hansen. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Hansen, Mogens H. *Eisangelia. The Sovereignty of the People’s Court in Athens in the Fourth Century B. C. and the Impeachment of Generals and Politicians*. Odense: Universitetsforlag, 1975.
- Hansen, Mogens H. „The Autonomous City-State, Ancient Fact or Modern Fiction?” W *Studies in Ancient Greek Poleis*. Red. Mogens H. Hansen i Kurt Raaflaub, 25–42. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995.
- Hanson, Victor D. *Warfare and Agriculture in Classical Greece*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Heza, Edmund. „Eksterminacja jeńców i ludności cywilnej w czasie wojny peloponeńskiej.” *Acta Universitatis Nicolai Copernici Historia* 10 (1975): 5–20.

- Kaiser, Max. „Occupatio.” W *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Supplementband*. T. 7. Red. Georg Wissowa, Wilhelm Kroll i Karl Mittelhaus, 682–691. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1940.
- Kirchner, Johannes. *Prosopographia Attica*, T. 1–2. Berolini: typis et impensis G. Reimeri, 1901.
- Kollund, Magna. „Material History.” W *Kephallénia Archaeology & History*. Red. Klavs Randsborg, 52–64. København: Blackwell Munksgaard, 2002.
- Kulesza, Ryszard. *Polis Apolis. Wysziedlenia, przemieszczenia i ucieczki ludności w świecie greckim w V i IV wieku p.n.e.* Warszawa: Instytut Historyczny UW, 1998.
- Kulesza, Ryszard. *Sparta w V–IV wieku p.n.e.* Warszawa: Mada, 2003.
- Kulesza, Ryszard. *Zjawisko korupcji w Atenach V–IV wieku p.n.e.* Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1994.
- Lach, Grzegorz. *Sztuka wojenna starożytnej Grecji. Od zakończenia wojen perskich do wojny korynckiej*. Zabrze: Infortedititions, 2008.
- Lengauer, Włodzimierz. *Greek Commanders in the 5th and 4th Centuries B. C. Politics and Ideology: A Study of Militarism*. Warszawa: Wydawnictwo UW, 1979.
- Marshall, Frederick H. *The Second Athenian Confederacy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1905.
- Meiggs, Russell. *The Athenian Empire*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Millet, Paul. „Warfare economy and democracy in classical Athens.” W *War and Society in the Greek World*. Red. John Rich i Graham Shipley, 177–196. London – New York: Routledge, 1993.
- Mitchell, Fordyce W. „The Nellos (IG II² 43 B 35–38).” *Chiron* 11 (1981): 73–77.
- Nease, Adam S. „Garrisons in Athenian Empire.” *Phoenix* 3 (1949): 102–111.
- Parke, Herbert W. „The Development of the Second Spartan Empire (405–371 B. C.).” *The Journal of Hellenic Studies* 50 (1930): 37–79.
- Parker, Robert W. *Khaires Angellithen: Biography of a Fourth Century Athenian Strategos*. Vancouver: The University of British Columbia, 1986.
- Perlmann, Shlomo. „The Politicians in the Athenian Democracy of the Fourth Century B.C.” *Athenaeum* 41 (1963): 327–355.
- Pritchett, William K. T. 1, *The Greek State at War*. T. 2, *Ancient Greek Military Practices*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1971–1974.
- Raaflaub, Kurt. *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*. Chicago: University of Chicago Press, 2004.
- Rhodes, Peter J. *Historia Grecji. Okres klasyczny 478–323 p.n.e.* Tłum. Lech Trzcionkowski. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2009.
- Roberts, Jennifer. *Accountability in Athenian Government*. Madison: University of Wisconsin Press, 1982.
- Rutishauser, Brian. *Athens and Cyclades, Economic Strategies 540–314 BC*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Rutishauser, Brian. „Crowning the Polis: Island Gifts and Aegean Politics.” W *Pouvoir, îles et mer: Formes et modalités de l'hégémonie dans les Cyclades antiques (VIIe s. a.C. – IIIe s. p.C.)*. Red. Gregory Bonnin i Enora Le Quere, 69–80. Bordeaux: De Boccard, 2014.
- Ryder, Timothy T.B. *Koine Eirene: General Peace and Local Independence in Ancient Greece*. London – New York: Oxford University Press, 1965.

- Rzepka, Jacek. *Cheroneja*. Warszawa: Wydawnictwo Attyka, 2011.
- Schweigert, Eugene. „Greek Inscriptions.” *Hesperia* 8 (1939): 1–47.
- Schweigert, Eugene. „Greek Inscriptions.” *Hesperia* 9 (1940): 322–323.
- Seager, Robin. „The King’s Peace and The Second Athenian Confederacy.” W *The Cambridge Ancient History*. T. 6. Red. David M. Lewis, John Boardman, Simon Hornblower i Martin Ostwald, 156–186. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Sealey, Raphael. „IG II² 1609 and the Transformation of the Second Athenian Sea-League.” *Phoenix* 11 (1957): 95–111.
- Sekunda, Nicholas. „The Chronology of the Iphicratean Peltast Reform.” W *Iphicrates, Peltasts, and Lechaeum*. Red. Nicholas V. Sekunda i Bogdan Burliga, 126–142. Gdańsk: Wydawnictwo UG, 2014.
- Sprawski, Sławomir. „Harmości w mieście Histiaja. Z dziejów stosunków Sparty z jej sojusznikami w latach 404–371 p.n.e.” *Res Historica* 5 (1998): 39–65.
- Stirk, Peter. *A History of Military Occupation from 1792 to 1914*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016.
- Stylianou, Petros J. *A Historical Commentary on Diodorus Siculus Book 15*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Tritle, Lawrence A. „Continuity and Change in the Athenian Strategia.” *Ancient History Bulletin* 7 (1993): 125–129.
- Tritle, Lawrence A. „Leosthenes and Plutarch’s View of the Strategia.” *Ancient History Bulletin* 1 (1987): 6–9.
- Tritle, Lawrence A. *Phocion the Good*. London – New York – Sydney: Croom Helm, 1988.
- Tuplin, Christopher. „Timotheos and Corcyra: Problems in Greek History, 375–373 B.C.” *Athenaeum* 72 (1984): 535–568.
- Westlake, Henry D. „The Progress of Epiteichismos.” *Classical Quaterly* 33 (1983): 12–24.

STRESZCZENIE

Wojciech Duszyński, Pacyfikacja i okupacja? Wybrane aspekty ateńskiej polityki wobec sprzymierzeńców z II Związku Morskiego

Niniejszy artykuł ma na celu próbę określenia charakteru ateńskich garnizonów w państwach członkowskich II Związku Morskiego (IV w. przed Chr.). Zagadnienie to wiąże się z szerszym problemem charakteru owego sojuszu, często postrzeganego przez współczesnych uczonych przez pryzmat swojego poprzednika (Związku Delijskiego z wieku V) jako instrument polityki imperialnej Aten. W takim wypadku placówki wojskowe w państwach członkowskich, oprócz zadań związanych z projekcją siły wobec przeciwników zewnętrznych, służyłyby również zagwarantowaniu dominacji hegemonu związku nad sojusznikami. Ze współczesnego punktu widzenia mogłyby mieć zatem charakter okupacyjny, choć przepisy regulujące funkcjonowanie symmachii zawierały gwarancje mające uchronić jej członków przed takimi sytuacjami. W artykule nacisk został położony na zebranie wzmianek o wykorzystaniu garnizonów do ingerencji w sprawy wewnętrzne sprzymierzonych

poleis. Materiał źródłowy przynosi jednak dość skromną ilość podobnych informacji. Ponadto jego analiza sugeruje, że odpowiedzialność za przypadki nadużyć spoczywała raczej na konkretnych dowódcach ateńskich; trudno natomiast mówić o jednym „imperialnym” kursie w polityce ateńskiej.

Słowa kluczowe: Ateny, IV w. przed Chr., II Związek Morski, garnizony, okupacja, dekret Arystotelesa

SUMMARY

Wojciech Duszyński, Pacification and Occupation? Selected Aspects of Athenian Policy towards its Allies in the Second Maritime League

This article is an attempt to determine the nature of the Athenian garrisons that were situated in other member states of the Second Maritime League (fourth century BC). This issue is related to the broader problem regarding the nature of this alliance, often perceived by modern scholars through the prism of its predecessor (the fifth century Delian League), as an instrument of Athens' imperial policy. In this case, having military posts in other member states, in addition to tasks related to the projection of power against external opponents, would also serve to guarantee the dominance of Athens over its allies. From a modern point of view, they could therefore have an occupational character, although the regulations governing the functioning of the symmarchy contained guarantees to protect its members from such situations. The article focuses on material that regards the use of garrisons to interfere in the internal affairs of allied *poleis*. The source material, however, contains a rather modest amount of similar information. Moreover, the analysis suggests that responsibility for cases of abuse tended to lie with specific Athenian commanders; however, it is difficult to talk about one „imperial” course in Athenian politics.

Keywords: Athens, fourth century BC, Second Maritime League, garrisons, occupation, Aristotle's Decree

ZUSAMMENFASSUNG

Wojciech Duszyński, Befriedung und Besetzung? Ausgewählte Aspekte der athenischen Politik gegenüber den Verbündeten des Zweiten Attischen Seebundes

In diesem Artikel soll der Versuch unternommen werden, den Charakter der athenischen Garnisonen in den Mitgliedsstaaten des Zweiten Attischen Seebundes (4. Jahrhundert v. Chr.) zu bestimmen. Die Fragestellung hängt mit dem umfassenderen Problem des Charakters dieses Bündnisses zusammen, das von modernen Wissenschaftlern oft durch das Prisma seines Vorgängers (des Delischen Bundes

des 5. Jahrhunderts) als Instrument der imperialen Politik Athens betrachtet wird. In diesem Fall würden militärische Vorposten in den Mitgliedsstaaten neben ihrer Aufgabe der Machtprojektion gegen äußere Gegner auch dazu dienen, die Dominanz des Hegemons der Union über seine Verbündeten zu gewährleisten. Aus heutiger Sicht könnten sie daher einen Besatzungscharakter haben, obwohl die Regeln der Symmachie Garantien enthielten, die ihre Mitglieder vor solchen Situationen schützen sollten. Der Schwerpunkt des Aufsatzes liegt auf der Sammlung von Hinweisen auf den Einsatz von Garnisonen zur Einmischung in die inneren Angelegenheiten verbündeter *Poleis*. Das Quellenmaterial enthält jedoch nur eine recht bescheidene Menge ähnlicher Informationen. Darüber hinaus legt die Analyse nahe, dass die Verantwortung für Kompetenzüberschreitungen eher bei bestimmten athenischen Befehlshabern lag. Es ist hingegen schwierig, von einem einzigen „imperial“ Kurs in der athenischen Politik zu sprechen.

Stichworte: Athen, 4. Jahrhundert v. Chr, Zweiter Attischer Seebund, Garnisonen, Besatzung, Dekret des Aristoteles